

КОРОТКИЙ ЗМІСТ НАСКРІЗНИХ ТЕМ (РОЗДІЛІВ), АБО ПРОГРАМНИЙ ПУТІВНИК З КУРСУ “ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ”*

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ. ВСТУП ДО КУРСУ

Культура як спосіб буття людини і суспільства. Історія впровадження терміна “культура”. Характеристика понять “культура”, “культурність”, “культурна діяльність”. Своєрідність первісного мислення: синкретизм культури.

Сутність, структура, функції культури, сфери її вияву. Поняття “матеріальна культура”, “духовна культура”. Співвідношення понять “культура” і “цивілізація”. Культура як світовий процес. Єдність людського роду та його культурна різноманітність.

Феномен української культури, витоки та етапи розвитку. Етногенез українського народу, характер життєдіяльності, особливості взаємовідносин та основи традиційної культури. Ментальність українців. Уявлення про Всесвіт, вірування, ідеї Волі, Долі, Правди, морально-етичні ідеали. Духовно-естетична сутність і самобутність побутової та художньої культури українців. Українська культура в системі світових культур.

Структура курсу і завдання його вивчення. Короткий огляд літератури про історію української культури.

* Представлений текст переважно відтворює матеріал робочих програм з курсу “Історія української культури”, провідного вищого навчального закладу України, що формує освітні стандарти у сфері культури – Київського національного університету культури і мистецтв, зокрема “Українська та зарубіжна культура. Робоча програма” / Укладачі: к.і.н., професор Л.О.Карпова, к.п.н., професор І.А.Росковшенко, к.і.н., доцент Л.В.Дорогих. – К., 2003. Може розглядатися як питання аудиторних занять і як матеріал для самостійного вивчення культурного процесу України від найдавніших часів до сучасності.

РОЗДІЛ 1. ПЕРЕДСЛОВ'ЯНСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ І ЙОГО КУЛЬТУРА

Від протокультури до культури. Процес культурогенезу на теренах України часів кам'яного віку та енеоліту. *Феномен пізньопалеолітичного мистецтва та його розвиток на території України*. Орнаментальність і композиційність у мистецтві первісної людини як вияв раціонального мислення. Значення абстрактного мислення у становленні культури. Техніка обробки каменю, дерева, кістки. Палеолітичні поселення в Закарпатті, на Дністрі, Житомирщині, у Донбасі, гірському Криму.

Систематизація анімістичних уявлень людини епохи мезоліту (стоянка Молодове: Чернівецька область; грот Кік-Коба: у Криму; селище Мізино: Чернігівська область). Релігійні вірування первісної людини як вияв духовної культури. Характерні особливості тотемізму, фетишизму, анімізму, магії.

“Неолітична революція” та її значення для розвитку матеріальної і духовної культури людства. Трипільська культура як визначне явище світової історії (археолог В.Хвойко, 1896 р., с. Трипілля на Київщині). Своєрідність трипільської культури. Землеробська культура. Трипільське поселення як „протомісто” (3000 житлових будинків, поселення біля селищ Майданецьке, Тальянки на Черкащині). Культура житла і побуту. Осмислення природи в системі релігійних вірувань людини трипільської культури. Культ Великої Матері і його значення для подальшого розвитку духовної культури. Особливості трипільського мистецтва. Орнаментальна система, символіка та пластика трипільської культури. Мистецтво кераміки як втілення і вияв світоглядно-релігійних уявлень. Художній рівень мистецтва трипільців. Особливості матеріальної і духовної культури землеробсько-скотарських племен.

Епохи бронзи й заліза на території України. Поселення киммерійців. Внесок киммерійської культури у світову скарбницю (культ Сонця, мідні, бронзові, залізні, знаряддя праці, зброя, кінська зброя тощо). Вплив киммерійської культури на українську культуру.

Скіфо-сарматська культура. Особливості суспільної організації скіфів (скіфи-орачі, скіфи-землероби, царські скіфи) і сарматів, її вплив на розвиток матеріальної і духовної культури. Синкретичний характер скіфської культури. Політеїзм у скіфо-сарматських релігійних віруваннях (Табіті, Папай, Апі, Гойтосир, Аргімпаса, Геракл, Арес). “Звіринний стиль” – домінантна характерна ознака скіфо-сарматського мистецтва. Сарматський звіринно-бірюзовий стиль. Вершинні зразки скіфського мистецтва (кубок, золота пектораль, гребінь,

кинджали, мечі, гориг, теракотові і бронзові статуетки). Одяг, культура поховання. Елементи скіфської матеріальної культури в культурі українців.

Грецька колонізація Причорномор'я та Приазов'я у III-I ст. до н.е. Основні пам'ятники матеріальної культури античних міст Причорномор'я (Ольвія, Херсонес, Пантікапей, Тіра). Вплив давньогрецьких традицій на становлення культури слов'янських народів. Духовний світ і релігійно-міфологічні уявлення як важливий елемент у формуванні культури. Характерні риси матеріальної культури: ритуальний характер поховань, погребальна символіка, курганний обряд.

Курганні культури: середньостогівська, ямна, катакомбна, зрубна.

РОЗДІЛ 2. КУЛЬТУРА СХІДНИХ СЛОВ'ЯН ДОХРИСТІЯНСЬКОЇ ДОБИ

Джерела з вивчення східнослов'янської культури дохристиянських часів (археологічні, лінгвістичні, антропологічні дані, відомості іноземних авторів, мандрівників).

Проблема походження слов'ян: основні наукові теорії та гіпотези. Слов'янські культури від Карпат до Дунаю, Лісостепової України, Прип'яті та Подесенні. Празько-корчакські культури VI-VII ст. н.е. (500 пам'яток). *Попередниці культури Київської Русі:* зарубинецька (III ст. до н.е.), черняхівська (II-V ст. н.е.), пшеворська (III-VI ст. н.е.). Етапи культурно-етнічної консолідації слов'ян та їх характерні особливості. Вплив римської цивілізації на формування ранніх слов'янських культур (територія Середнього Подніпров'я).

Соціально-економічний розвиток і політичний устрій слов'янських племен як визначальний чинник самотності слов'янської культури.

Давня усна народна творчість та її значення для розвитку духовної культури слов'ян. Язичницькі вірування, звичаї, обряди та їх місце у структурі матеріальної і духовної культури слов'ян. *Міфологія східних слов'ян як джерело духовності.*

Землеробсько-ремісничка культура давньослов'янського лісостепу. Типи поселень, система укріплень (поселення – Лука-Врублівецька, Бакота, Лепесівка, Ромашки, Барнашівка). Святилища та кам'яна пластика Поділля. Ритуальні та культові споруди. Народний календар.

Слов'янські об'єднання лісової зони, світогляд та особливості побутової культури.

Характерні ознаки черняхівської культури. Синкретичні елементи у культурі антів у середині I тис.

Формування культурних традицій давніх східних слов'ян. Перші відомості про русів в іноземних джерелах. Виникнення Києва, ранньоміських слов'янських центрів. Ювелірна майстерність і скарби Середнього Подніпров'я VII-VIII ст. (кам'яні ливарні форми). Прикладне мистецтво. Міфологія східних слов'ян (польовики, лісовики, водяники, русалки, мавки, чарівні рослини). Язичницькі вірування. Пантеон слов'янських богів (Бог Род, Даждбог, Перун, Сварог, Велес, Богиня Мокш, Лада, Леля та ін.). Найцікавіша пам'ятка культової скульптури "Збруцький ідол" (м. Гусятин, 1848 р.). Народні легенди, звичаї та обряди.

Виникнення писемності. Докирилівське письмо (стара писемність „руські письмена“). Іванове письмо, Велесова книга, берестяні грамоти як свідчення поширення грамотності серед населення у дохристиянську добу.

Поширення християнської культури в Причорномор'ї та її вплив на світогляд східних слов'ян. Поступальний, безперервний розвиток української культури. Збагачення надбанням сусідніх неслов'янських народів і племен IV-VIII ст. Релігійні вірування і мистецтво печенігів, половців, торків. Побут та військово мистецтво кочівників. Перехрестя культур. Формування нових культурних традицій.

РОЗДІЛ 3. КУЛЬТУРА КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Соціально-економічні та політичні передумови становлення та розвитку ранньофеодальної держави Київська Русь. Русько-візантійська культура. Мова та писемність в Україні-Русі.

Соціокультурна обумовленість впровадження християнства. Особливості синтезу язичницьких традицій і християнства в давньоруській культурі. Феномен двовір'я. Значення християнізації Київської Русі для розвитку культури. Культурно-просвітницька діяльність місіонерів, солунських братів Кирила та Мефодія. Початок перекладу на слов'янську мову біблійних текстів.

Церкви і монастирі як осередки освіти, наукового знання літератури, мистецтва. Книгозбірні. Києво-Печерський монастир. Поширення писемності – умова розвитку школи та освіти. Роль Ярослава Мудрого у поширенні грамотності. Бібліотека Ярослава Мудрого. Коло Ярославових книжників. Значення писемності та усної народної творчості для виникнення і розвитку давньоруської літератури. Пере-

кладна, паломницька та оригінальна література. Хронографи, хроніки Георгія Амартола, Георгія Сінкела, “Християнська топографія” Козьми Індикоплова, оригінальний твір болгарського екзарха Іоанна “Шестиднев”, збірник “Бджола”, апокрифи. Пам’ятки писемності – “Остромирове Євангеліє”, “Збірник князя Святослава”.

Літописання, його історія, інформативність, особливості. Літописний звід “Слово про закон і благодать” Митрополита Іларіона, “Повчання дітям” Володимира Мономаха, “Повість минулих літ” Нестора, Київський літопис, “Слово о полку Ігоревім”. Тісний зв’язок літературного життя Русі з центрами освіти і науки інших міст Київської держави (Переяслав, Чернігів, Володимир-Волинський та ін.). Розвиток юридичних знань на Русі. Давньоруська законодавча пам’ятка “Руська правда”.

Розвиток природничих наук (медицина, астрономія, математика та ін.). Київські лікарі Агапіт, Пімен, Алімпій, Сіверянин. Медичний трактат княжни Єфрозини з Чернігова “Алімма”. Хірургічне лікування.

Містобудівництво. Тричастинна система забудови міст: “дитинець”, “окольний град”, “посад”. Дерев’яні ансамблі споруд. Особливості культової та світської архітектури. Вплив візантійської культури на будівництво палацових і культурних споруд Русі. Визначні пам’ятники Києва: Десятинна церква (986-996 рр.), церкви Богородиці Пирогощі (1132 р.), Кирилівська (1140 р.), Васильківська (1183 р.), Михайлівський Златоверхий, Успенський, Софійський собори. Архітектура інших міст України-Русі. Перетворення міста на осередок культури. Київська, Чернігівська, Переяславська архітектурні школи. Православне культове мистецтво. Давньоруські мозаїки, стінний фресковий живопис (ікони “Ярославська Оранта”, “Устюзьке Благовіщення”, “Володимирська Богоматір”.) Іконопис. Образи “Пантократора”, “Оранти”, “Деїсуса”, “Благовіщення” у Софії Київській (іконописці Григорій та Алімпій). Прикладне мистецтво. Предмети побутового призначення: браслети, намиста, персні, кубки, чари. Художнє ливарне ремесло – від гудзиків до дзвонів. Технологія виготовлення: кування, карбування міді, срібла, золота, емалей, скані, склоробство, майолікова кераміка, кришталь, смальта.

Звичаї та обряди. Усна народна творчість – основа духовної культури. Синкретизм. Календарно-обрядові пісні (веснянки та гаївки, русальні, купальські (марена), жниварські пісні, колядки і щедрівки). Родинно-обрядові пісні (весільні пісні: дошлюбні, післяшлюбні, плачі та голосіння). Обрядовий пратейт. Скомороство як феномен давньоруської культури. Мандрівні актори, музиканти, танцюристи, акробати, дресирувальники.

Музика. Музикування при княжому дворі, ратна музика. Співці Матуса та Ора, Боян. Музичні інструменти – гуслі, ребек, псалтир, пневматичний орган, труби, сурни, дудки, волинки, бубни, тарілки, дзвіночки та ін. Церковний спів.

Взаємозв'язок і взаємовплив культури Київської Русі та культур інших народів. Крим (Таврика) в епоху середньовіччя. Культура міського і сільського населення Таврики.

РОЗДІЛ 4. КУЛЬТУРА РУСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ КІНЦЯ XII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIV ст.

Державна роздробленість та її вплив на соціокультурні процеси: демократизація культури, залучення народних мас до духовного життя; виникнення нових міст; формування місцевих культурних традицій. Значення культурних традицій Київської Русі для розвитку культури руських князівств (Київське, Переяславське, Чернігово-Сіверське, Галицько-Волинське) кінця XII – I пол. XIV ст.

Галицько-Волинська Русь – політична і культурна спадкоємиця Київської Русі, перша етнічно українська держава. Особливості історичного і культурного розвитку Волині і Галичини (1199-1349 рр.). Посилення католицького впливу. *Міста Галицько-Волинського князівства як осередки духовної культури, центри літописання та книгописання* (Луцьк, Острог, Кременець, Олесько, Хотин, Данилів, Білгород-Дністровський, Холм, Львів, Галич, Тербовля). Визначні пам'ятки писемності Галицько-Волинської Русі (Крилоське, Бучацьке, Добрилово, Холмське, Галицьке Євангелія). Світський характер Галицько-Волинського літопису (європейський хронограф). Розповідь про малолітнього князя Данила, про його поневір'яння з матір'ю, про справи виняткової людини – князя Данила, про його брата волинського князя Василька (автор I частини літопису – печатник Кирило, II – єпископ Іоанн). Нова редакція “Кормчої книги” – зведення церковних, світських правових норм. Сказання, сімейні та родові хроніки, військові повісті (“Повість про взяття Царгороду хрестоносцями”, “Повість про осліплення Тербовлянського князя Василька”, “Сказання про убивання в орді князя Михайла Чернігівського та його боярина Федора”, “Повість про страту в орді рязанського князя Романа Ольговича”. Заклик до морального очищення як запоруки майбутнього звільнення від монголо-татарської ненависної навали).

Поширення освіти серед різних верств населення.

Архітектура Галицько-Волинського князівства. Поєднання в ній візантійсько-київської просторової композиції з елементами романського стилю (Миколаївська хрестовокупольна церква у Львові, П'ятницька церква і костюл Хрестителя, Святоіванівський собор у Холмі, Спаський монастир поблизу Самбора, церква св. Пантелеймона у Холмі, церкви Кузьми та Дем'яна, св. Трійці та Івана Златоуста). Становлення самостійних архітектурних традицій – галицької, волинської, київської чернігівської, переяславської.

Розвиток образотворчого мистецтва. Вплив романського і готичного мистецтва. Визначні іконописні твори (“Юрій Змієборець” із с. Станілі поблизу Дрогобича, “Архангел Михаїл в діяннях” із с. Стронна, “Покрова” з Галичини, Св. Борис і Гліб у київській іконографії).

Музично-пісенне мистецтво. Ужиткове мистецтво, поєднання в ньому елементів язичницької та християнської символіки. Бронзові литі ікони, хрестики, кістяні ікони. Ювелірні вироби в техніці черні, скані (філіграні), емалі, зерні. Галицька кераміка, килимарство, різьбарство, вишивка.

РОЗДІЛ 5. УКРАЇНЬСЬКА КУЛЬТУРА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIV – XVI ст.

Особливості розвитку української культури у Литовському князівстві. Продовження культурних традицій та звичаїв Київської Русі. Поширення світської культури. Залучення народної розмовної мови до процесу творення духовних цінностей. Державний статус української мови і православної церкви в Литовському князівстві. Вплив західно-європейських ідей гуманізму, Відродження та Реформації на розвиток української культури. “Золотий вік”.

Роль православної церкви в культурно-освітньому русі та державотворчому процесі. Організація освіти. “Дяківські школи”, домашнє навчання (азбука, склади, читання, “Часословець”, “Псалтир”, церковний спів, письмо, “устав”, “скоропис”). Самоосвіта. Навчання у вищих навчальних закладах: Краківському, Паризькому, Падуанському, Болонському, Гейдельберзькому, Празькому та інших європейських університетах

Правові канони Київської Русі в законодавчих актах Литовського князівства.

Зачинателі гуманістичної культури в Україні: Юрій Дрогобич (Котермак) – видатний вчений-астроном, доктор медицини і доктор

філософії, перший український вчений ректор Болонського університету; Павло Русин із Кросна, Лукаш із Нового Міста, Станіслав Оріховський (політичний мислитель), Шимон Шимонович.

Книгописання. “Київський Псалтир” (1397 р.). Нові редакції оригінальних творів часів Київської Русі: Арсеніївська (1406 р.) та Касьянівські (1450 р.; 1462 р.) редакції Києво-Печерського патерика. Перехід від літературних традицій Київської Русі до нових південно-слов'янських літературних і культурних впливів.

Переробки давніших євангелій, житій святих, проповідницьких пам'яток письменства. Королівське Євангеліє 1401 р. Станіслава “Грамматика многогрішного” із села Королеве на Закарпатті. Запровадження елементів української народної мови в пам'яток письменства.

Четгь-Мінеї (1489 р.) – праматір перекладів церковних книг простою, народною мовою. Книжка графіка. Західно-руські або литовсько-руські літописи. Короткий Київський літопис XIV – початку XVI ст.

Розвиток архітектури. Оборонне будівництво – замки, вежі, укріплені садиби, монастирі з високими мурами. Київський замок на горі Киселівці. Кам'яна фортеця Верхній замок у Луцьку, замки в Кам'янці-Подільському, Меджибожі, Хотині, Олеську, Мукачевому та інших містах. Покровська церква-фортеця в селищі Сутківці на Поділлі (XV ст.).

Монументальний живопис. Фрескові розписи церкви-ротонди в Ужгороді. Вплив київського фрескового живопису на розпис храмів Польщі, Чехії. Розпис українськими художниками замкової капели в Любліні, Кракові, Сандомирі, Вислиці.

Орнаментальне мистецтво. Іконопис. Поширення іконостасів в інтер'єрі церков. Найшанованіші ікони цього періоду – “Чудо про змія” або “Юрій Змієборець”, “Різдво Богородиці”, “Волинська Богоматір”, “Святий Юрій” або “Святий Георгій”.

Культурні взаємини з народами Сходу, їх вплив на звичаї і побут народів, що населяли українські землі. Вхідження у народний побут годинників, горілок, вогнепальної зброї та інших винаходів.

Музичне мистецтво. Нова лінійна нотація, багатоголосний спів. Церковні мелодії та народні наспіви. Реформатор церковного співу Григорій Цамблак (1364-1420 рр.). Формування нового оригінального суто українського музично-поетичного жанру – думи. Побутування фольклорних традицій Київської Русі. Обрядова поезія (русальні, купальські, обжинкові пісні, голосіння).

Духовне життя. Насильницьке насадження латинського католицтва (Кревська 1385 р. та Горodelьська 1413 р. унії), погіршення

становища православних. Зміна віри вищими станами суспільства – знищення національної незалежності. Толерантна церковна політика Владислава III і Казимира IV (Флорентійська унія 1439 р., Віденський привілей 1447 р., відновлення метрополії у Києві 1458 р.).

РОЗДІЛ 6. КУЛЬТУРА УКРАЇНИ В КІНЦІ XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII ст. КУЛЬТУРНО-НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ

Історичні умови та суспільно-політичні чинники формування ренесансної культури в Україні (Українське Передвідродження). Роз'єднання українських земель після Люблінської унії 1569 р. Знищення решток українських державницьких традицій. Поширення католицизму. Культурно-національне піднесення кінця XVI – першої половини XVII ст. – перше українське культурно-національне відродження (М. Грушевський). Формування національної самосвідомості у народів східної Європи та процес формування національної самосвідомості українства, усвідомлення ним своєї етнічної ідентичності і власних національно-культурних цілей. Перші етносоціальні ознаки української народності (міщанство і духовенство, козаки). Православ'я як духовна основа української народності. Роль православної релігії і церкви у створенні нової етнокультури.

Особливості ренесансно-реформаторського руху в Україні та його вплив на становлення нової системи шкільної освіти. Провідна роль міст у розвитку української культури цього часу. *Створення православних братств та їх діяльність щодо організації освіти, навчання, друкування і розповсюдження книг. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576 р.) – перший навчальний заклад вищого типу серед православних народів Європи, осередок української науки, культурно-освітній центр. Український варіант гуманістичного „тримовного ліцею”. К.Острозький – провідник і меценат української культури. Діяльність братських шкіл у Львові, Києві, Ярославі, Перемишлі, Кам'янці-Подільському, Немирові, Луцьку, Кремінці та їх роль у розвитку культури, науки, у формуванні нової генерації освіченої української молоді. Львівська братська школа (1586 р.). Київська братська школа (1615 р.). Внесок Петра Конашевича-Сагайдачного в розвиток української культури. Галшка Гулевичівна. *Просвітницька й літературно-наукова діяльність Київського митрополита 1632-1647 рр. Петра Могили (1597-1647). Видатний реформатор, церковний і культурний діяч, автор творів “Літургаріон”, “Євангеліє учительне” (1616),**

“Требник” (1646), “Службник” (1629, 1639), літопис тощо). Київська колегія та кращі педагоги й культурні діячі того часу – Інокентій Гізель, Іов Борецький, Ісає Трохимович та ін. *Освітня діяльність православних монастирів*. Школа, друкарня та літературний гурток Києво-Печерської лаври.

Контрреформація на Україні та орден єзуїтів, боротьба проти української культури. Розповсюдження єзуїтських освітніх закладів. Освітня діяльність греко-католиків Ігнатія Потія, Йосифа Рутського, Іоанна Мороховського.

Поширення книгодрукування в Європі та виникнення перших друкарень в Україні. Друкування книг кирилицею. Значення діяльності перших друкарів для розвитку культури (Швайпольт Фіоль, Франциск Скорина). Друкування перших книг слов'янською мовою (Краків, 1491 р.). Іван Федоров (≈1510-1583) – “фундатор постійного друкарства в українських землях” (І.Огієнко). Видання у Львові перших друкованих книжок “Апостол” та “Азбука” (перша українська граматика) – 1574 р. “Острозька Біблія”, “Часослов” – 1581 р.

Друкарні: Львівська (1591 р.) “Адельфотес” – граматика грецької і старослов'янської мови, Острозька, Стратинська, Почаєвська, Житомирська, Києво-Печерської лаври (1627 р.) “Лексикон словеноросский” – переклад 8 тисяч слов'янських слів з усіх слов'янських мов на українську видатного філолога Памви Беринди. *Значення друкованої книжки в Україні для розвитку гуманістичного руху*. Василь Тяпінський, Григорій Ходкевич. Острозький гурток гуманістів (Дем'ян Наливайко, Купріян, Клірик Острозький, Герасим Смотрицький та ін.). Львівський гурток гуманістів (Стефан та Лаврентій Зизанії, Кирило Транклівіон (Ставровецький), Юрій Рогатинець). Діяльність Гедеона Балабана та Памви Беринди. Київський гурток гуманістів.

Видання книжок для шкільного вжитку. Науково-богословські та літературні видання. “Пересопницьке Євангеліє” 1556-1561 рр. – рукописний переклад руською (українською) мовою, видання Василя Тяпінського (1570 р.).

Гуманістичні ідеї в літературі. Релігійно-політичне протиборство другої половини XVI століття. Берестейська церковна унія (1596 р.). Боротьба проти неї князя Василя Костянтина Острозького та братств. Генеза виникнення, ідейне спрямування полемічної літератури: науково-теологічні трактати, історично-політичні памфлети, відкриті листи, послання-диспути тощо. Визначні релігійно-публіцистичні твори українських літераторів: “Ключ царства небесного” Г.Смотрицького (1587 р.), “О единой истинной православной вѣрь” В.Суразького (1588 р.), “Казання святого Кирила” С.Зизанія (1596 р.),

“Апокризис” Х. Філарета (1597 р.), послання І.Вишенського (1588-1614 рр.), “Тренос” М.Смотрицького (1610 р.), “Книга про правдиву єдність православних християн” З.Копистенського (1623 р.), “Катехізіс” Л.Зизанія (1627 р.), “Протестація”, “Апполія” Іова Борецького.

Літературна та релігійно-філософська спадщина Івана Вишенського. Складність і суперечність його світогляду. “Послання” (18) до українського народу. “Краткословна стаття Феодула”.

Художня література України. Нові літературні жанри – вірші та шкільна драма. Перші українські друковані вірші (Г.Смотрицький, А.Римша). Поєми, оди, панегіричні вірші з нагоди важливої події. Збірка “Перло многоцінное” (1646 р.). Українська поезія XVI ст. – полімовний комплекс творів. Найвідоміші українські поети і письменники – Юрій Дрогобич, Павло Русин із Кросна, Станіслав Оріховський, Григорій Чуб із Самбора, Георгій із Тичина, Іван із Турбіна, польсько-українські поети Севастьян Фабіан Кльонович, Симон Пекалід.

Наукові знання. Природничі науки. Технічні знання. Класична і словенська філологія. Історичні знання. Юриспруденція. Філософія і теологія. Містичний неоплатонізм (Іван Вишенський, Ісайя Копинський, Віталій з Дубна та ін.).

Становлення шкільного театру: вихованці Київської колегії і Львівської братської школи. Фундатори українського театру. Вправи у віршуванні. Початок драматичної поезії. Народно-ярмарковий театр. Містерії, фарси, інтермедії. Ляльковий театр – вертеп.

Розвиток образотворчого мистецтва. Місцева художня традиція, мистецькі форми Київської Русі. Український іконопис (“Сьме успіння”). Майстри іконопису – Андрій, Федуско, священник Гайль, Дмитро, Олексій, Василь із Стрия, Ф.Сенькович, М.Петрахович. Портретний живопис: художники Ф.Сенькович, М.Петрахович, С.Корунка, Л.Пилипович та ін. (портрети К.Корнякта, Р.Могилянки, К.Острозького, В.Лягнішівни). Розвиток нового жанру – батальний живопис. Стиллові особливості української графіки. Дереворити (гравюри на дереві) Львівського “Апостола”, “Острозької Біблії”. Львівський гравер Л.Пилипович. Майстер Андрійчина Многогрішний – автор ілюстрацій до “Службника”, “Холмського Євангелія”. Мистецтво графіки “Пересопницького Євангелія”. Книжкова графіка. Лиття з міді та олова.

Розвиток архітектури. Оборонні споруди. Завершення будівництва Білгород-Дністровської фортеці. Святогорський монастир на Волині. Замки-палаці. Комплекс споруд львівського Успенського братства – найвидатніші пам’ятки цього періоду (Успенська церква, вежа Корнякта, Каплиця Трьох Святителів, площа Ринок та ін.).

Роль італійських архітекторів Петра Барбона, Паоло Домінічі (Павло Римлян), Петра Італійця в архітектурі Львова. Поширення архітектури європейського Ренесансу на Україну. Синтез давньоруських та ренесансних архітектурних форм у православних храмах – початок нового українського стилю. Львівські архітектори Войцех Капінос, Амвросій Прихильний, Андрій Підлісний. Скульптурний декор будівель. Каплиця Боїмів біля кафедрального Собору у Львові (архітектор А.Бемер, скульптори Я.Пфістер, Г.Шольц, А.Бемер). Гуманістичні ідеї Ренесансу в надгробній та світській скульптурі (статуї, скульптурні портрети). Майстерність скульпторів Італії, Нідерландів, Німеччини, Польщі у Львові.

Музична культура України. Народна творчість, церковний спів, виконавська манера, освіта. *Геній народної творчості – фольклор.* Зародження нового фольклорного жанру епічна поезія: історичні пісні і думи (1506 р. – перша письмова згадка). Кобзарі. Бандуристи. Найдавніші думи – “Втеча трьох братів з Азова”, “Маруся Богуславка”, “Дума про козака Голоту”, “Самійло Кішка”. “Невільницькі плачі”. Історична пісня “Байда”. Тематика українських дум: про турецько-татарську неволю; про національно-визвольну війну проти польсько-шляхетського панування; “моралізаторські” та думи на родинно-побутову тематику. Музичний стиль українських дум – речитативна мелодія, підпорядкована тексту (заспів “заплачки”, цикл “уступів”, на завершення “славослів’я”). Значення епічної поезії у формуванні національного світосприйняття.

“Троїсті музики” (сопілка – скрипка – бубон; скрипка – цимбали – бубон та ін.). Музичні інструменти – кобза, бандура, колісна ліра, торбан, цимбали, скрипка, бубон, барабан, рубель, сопілка та ін. Формування музичного професіоналізму. Жанри церковної музики – монодичний і багатоголосний спів, кандакарний спів, стихара, тропар, кондак (невеликі наспіви православної гімнографії, що ушляхетили Бога, Богородицю, святих). Строчний спів. Партесний спів. Церковні хори братських шкіл.

РОЗДІЛ 7. УКРАЇНЬСКА КУЛЬТУРА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII ст.

Національно-визвольна війна (1648-1654 рр.) та її роль у відродженні української культури. Ліквідація польсько-шляхетського режиму, створення української держави – Війська Запорізького. Атмосфера національного піднесення, національної консолідації.

Нерівномірність культурного розвитку українських земель в умовах політичної роздробленості, спільне й відмінне на Лівобережній і Правобережній Україні. Підпорядкування Київської метрополії Московській патріархії (1686 р.), соціальна диференціація козацтва. Погіршення культурного клімату, дезорганізація культурного руху. Активне залучення кращих культурних сил України до державно-культурного будівництва в Росії, послаблення культури української. Скасування козацтва на Правобережжі (1699 р.). Приєднання православних церковних ієрархів до унії.

Стан освіти в Лівобережній та Правобережній Україні. Русифікація і колонізація шкільної освіти. Припинення діяльності церковних братств у Галичині та його наслідки. Діяльність православних, єзуїтських, протестантських та уніатських колегіумів і шкіл у різних регіонах України (Кременці, Володимиро-Волинському, Чернівцях). Відкриття Львівського університету (1661 р.) – центр колонізації західноукраїнського населення. Переймання католицьких поглядів і звичаїв.

Києво-Могилянський колегіум як освітній та науковий центр (організація шкіл нижчого типу по Україні, навчання всієї козацької старшини, велика бібліотека, становлення та поширення наукових знань – філософської думки, математики). Роль і місце Києво-Могилянської академії (1666 р. – намагання московського уряду закрити заклад, 1701 – статус академії) в національно-культурному русі України. Новий розквіт діяльності академії з 70-х рр. XVII ст. – “Могилянсько-Мазепинська академія”. Ректори Варлаам Ясинський, Йоасаф Крюковський. Створення культурного осередку: С.Яворський, Ф.Прокопович, І.Мигура, І.Бужинський, Г.Вишневецький, Ф.Лопатинський та ін. Проведення публічних диспутів, культурно-мистецьких свят (рекреацій) з виставами та іграми, випуск друкованих листків (похвальних тез на честь ректорів, професорів, меценатів). Історико-культурні традиції, гуманістичні засади, педагогічні орієнтації. Вільне володіння слухачів колегії – “бурсаків” – латиною, продовження навчання в європейських університетах. Шкільні драми, популярність серед киян. “Ходіння в народ” бурсаків, викладацька діяльність, постановка вистав, вертепів. Оборона православної церкви. Внесок Академії в розвиток української гуманітарної думки. Визначні випускники, продовжувачі справи академії у Москві та Петербурзі: Ф.Прокопович (засновник Всеросійської академії наук), Є.Плетенецький, Г.Полетика, С.Яворський, О.Безбородько.

Утвердження загального барочного науково-літературного та мистецького стилю в Україні. Характерні жанри літературного баро-

ко. Віршована поезія (найбільш плідно проявився стиль “бароко”). Український поет К.Транквіліон-Ставровецький. Характерні риси – вишукана побудова, порівняння, словесна гра, ліричні образи, алегорія. Касян Сакович – твір на пошану гетьмана П.Сагайдачного. Український поет К.Зинов’єв – збірник поезій. Зразок українського літературно-барокового стилю – твори І.Величковського (панегірики, епіграми, ліричні вірші релігійного і світського змісту). Видатні письменники. Л.Баранович “Слово третєє на рождество пресвятой Богородици” (зразок витонченого барокового письма). І.Галатовський (використання фантастичного матеріалу, метафор, символів, антитези). Розповсюдження народних дум, історичних пісень і переказів про події народно-визвольної боротьби, її ватажків. Поява перших публікацій, народних дум і пісень: “Дума про козака Голоту”, пісні “Засвітали козаченьки в похід з полуночі” – 1648 р. Епос і прозова новела. Драма. Історичні твори. Козацькі літописи. “Літопис Самовидця” (автор – козацький старшина Роман Ракушка-Романовський. Опис України доби Хмельниччини і Руїни. 1648-1702 рр.); Густинський літопис 1670 р., “Хроніка Сафоновича”. Перша спроба систематичної обробки української історії – “Синопис” 1674 р. (автор – І.Гізель, ректор КМА). Перший короткий нарис історії України та Росії з давніх часів до останньої чверті XVII ст., що використовувався до початку XIX ст. як офіційний підручник з вітчизняної історії. “Хроніка” Т.Сафоновича (1672 р.) – звід літописів Київської Русі, історичних праць Копистенського й Косова, польських хронік, народної творчості та власні спогади автора. Густинський літопис „Кройніка” (1670 р.) – літописний звід ієромонаха Густинського монастиря М.Лосицького про взаємовідносини України з Литвою у 1300-1597 рр., Польщею, Кримським Ханством і Туреччиною. Засудження польсько-католицької агресії, заклик до боротьби за православну віру і звільнення українського народу.

Поширення друкарства на території України в кінці XVII ст. (на українських землях існувало 13 друкарень: у Києві, Чернігові, Львові, Луцьку, Кременці, Умані та ін.). Львівська братська друкарня А.Піллера, найпотужніша в Західному регіоні (виключне привілейне право друкувати книжки). Друкарні М.Сльозки 1639-1667 рр. та І.Шумлянського 1687-1688 рр. (краще технічне обладнання, ніж у Львівській братській друкарні, конкуренція, видання лише 2-х книжок, припинення існування). Лаврська друкарня (1616-1918 рр.) – засновник Єлисей Плетенецький, архімандрит Києво-Печерського монастиря. Новгород-Сіверська (1675 р.), з 1679 р. – Чернігівська друкарня (Лівобережжя, засновник архієпископ Лазар Баранович). Об’єднання навколо друкарень видатних діячів української культури – П.Беринди,

О.Беринди, Т.Земки, І.Гізеля. Випуск книг релігійного та світського змісту. Мови – старослов'янська, українська, польська, грецька, латинська. Переслідування їх царським урядом і московськими патріархами з 1686 р. Несприйняття “грецьких і французьких мудроців” богослужбових книг і творів письменників І.Гізеля, А.Радзивіловського, А.Барановича, Дм. Туптала, С.Полоцького, П.Могили, І.Гаятовського, які друкувалися (спалення за наказом царя і патріарха в Москві книг Кирила Ставровецького-Гранквіліона). 5 жовтня 1720 р., указ Петра I про припинення активної діяльності Києво-Печерської і Чернігівської друкарень. Встановлення цензури. Видання урядових документів, шкільних підручників та церковних книг. Втрата друкарнями українського спрямування. Незначна роль друкарень на Поділлі та Закарпатті, релігійні переслідування.

Шкільний театр. Театралізовані дійства з нагоди зустрічі гостей під час філософських диспутів у Києво-Могилянській академії, колегиумах, братських школах. Джерело виникнення шкільної драми – декламація та діалоги. Види шкільної драми – трагедії, комедії, трагікомедії. Реформатор українського барокового театру Феофан Прокопович, автор підручника “Пійтика”. Репертуар – різдвяні великодні драми, п'єси морально-дидактичного змісту. Моральні поняття: Віра, Надія, Любов, Совість, Мудрість, Заздрість. Трагедія Ф.Прокоповича “Володимир” (присвячена культурницькій діяльності І.Мазепи).

Розвиток народної музично-вокальної майстерності. Час розквіту пісенних і танцювальних жанрів народної музики. Творці народної музики – виконавці і розповсюджувачі (кобзарі, лірники, сопілкарі, скрипалі, цимбалісти). Початок музичної обробки народних пісень (збірники-кантички, ірмологіони). Становлення професійної музики. М.П.Дилецький – композитор і теоретик музики, музичний педагог, “Граматики – музикальна” – музичний посібник, узагальнення партесного співу і композиції. Стиль “бароко” в українській музиці – партесний спів, кант. Поширення українського партесного співу на Східну Європу.

Розвиток образотворчого мистецтва. Монументальний і станковий живопис. Реалістичне мистецтво, ілюзія відкритого простору. Іконостаси – особливі пам'ятки монументального живопису. Видатні іконописці Західної України: Іван Рудкович – іконостаси у Волиці-Деревлянській, Волі-Висоцькій, ікони в стилі бароко – “Христос і Магдалина”, “Втеча до Єгипту” та ін.; Йов Кодзелевич – багатофігурні композиції, автор Богородчанського іконостасу (Івано-Франківська обл.). Портретний живопис (парсуна). Київська церква “Спаса на Берестові” – портрет Петра Могили (малюнок на стіні), Успенський собор

Києво-Печерської лаври – галерея портретів-малюнків на стінах. Еволюція малярства: від ікони до ікони-картини. Малярство – особлива українська типізація Ісуса Христа, Богородиці. Ікони із зображенням українського побуту, постатей гетьманів, козацької старшини, церковних діячів. Народні майстри. Народні картини (козак Мамай). Малюнки на полотнах, дверях, скринях, стінах, вуликах. Розвиток барочного граверства. Книжкова мініатюра. Києво-Печерська лавра як центр художньої школи українських граверів. Видатні гравери XVII ст. – Ілля (ілюстрації до Біблії, Великого Требника, Києво-Печерського патерика, Гравюра на міді). Олександр та Леонтій Тарасевичі (Києво-Печерський патерик, 1702 р.). Інокентій Щирський (автор тез).

Характерні особливості українського козацького бароко у другій половині XVII ст. “Золотий вік”. Бароко в українській архітектурі кінця XVII ст. (Київ та Києво-Печерська лавра). Оновлення Софійського собору, Михайлівського золотoverшого, П’ятибанна Церква Всіх святих у Києво-Печерській лаврі, Церкви Спаса на Берестові, Троїцька церква Києво-Печерської лаври, Бані химерної барокової форми – грушоподібні, покриті позолотою. Шедеври світової архітектури в стилі козацького бароко – Преображенчеський монастир Агарського монастиря (Лубни) – 1684-1692 рр.) Хрестовоздвиженський собор у Полтаві (1709), Покровський у Харкові (1789), Георгіївський собор Видубицького монастиря та ін. Внесок гетьмана І.Мазепи в розвиток української культури і мистецтва: будівництво 10-ти храмів, Братсько-Богоявленська церква, Микільський собор, церква Всіх Святих над економічною брамою Києво-Печерської лаври, Троїцька церква; оновлення старих храмів. “Українізує західно-європейську барокову базилику, барокізує українську дерев’яну архітектуру” (М.Голубець).

Декоративно-прикладне мистецтво. Усна народна творчість про події національно-визвольної боротьби.

РОЗДІЛ 8. УКРАЇНЬСКА КУЛЬТУРА У XVIII ст.

Суспільно-політичні процеси в Україні та їх вплив на культурний розвиток: асиміляторська політика Росії, Австрії, Польщі, Румунії, Угорщини. Підвищення ролі греко-католицької церкви в національно-культурному житті західноукраїнських земель.

Стан освіти в різних регіонах України. Діяльність початкових шкіл, семінарій, колегіумів. Рівень шкільної освіти в Україні за часів Гетьманщини (866 шкіл: на 1000 душ – 1 школа, Слобожанщина – на 2500 душ). Колегіуми: в Чернігові (1700 р.), Переяславі (1738 р.) та

Харкові (1727 р.). Слов'янська семінарія у Полтаві. Підготовка служителів релігійного культу, державних службовців, вчителів початкових класів. Парафіяльні дяківські школи (на утримуванні батьків). Навчання дітей читанню, письму, рахуванню і співу. Січова школа на Запоріжжі – навчання військової справи. Відсутність братських шкіл в Російській імперії. На Правобережжі – єзуїтські семінарії і колегіуми. Відкриття народних училищ для дворянських дітей (Київ, Чернігів, Новгород-Сіверський, Харків, Катеринослав). Дворічні малі училища у повітових містах. Скорочення кількості загальнодоступних шкіл. Секуляризація церковних і монастирських земель (1786 р.) і її негативний вплив на шкільну справу України.

Шкільна діяльність ордену отців Василіян на Правобережній і Західній Україні, закриття багатьох братських шкіл, відкриття уніатських. Реформи шкільної справи в Польсько-Литовській державі: однорідний шкільний статут, грошова допомога. Заснування нових шкіл (Канів – 1786 р.) – центрів полонізації українського народу. Створення Едукаційної комісії (1773 р.) – перше в Європі міністерство народної освіти. Львівський, Кам'янецький, Луцький, Перемишльський, Ужгородський колегіуми – вищі освітні заклади, підконтрольні єзуїтському ордену. Духовна семінарія в Мукачеві. Медична колегія у Львові.

Київська академія та її роль у культурному житті України, Росії та інших слов'янських народів. Навчання 12 років, рівень європейський, 2000 студентів. Тривалий час єдиний вищий навчальний заклад Східної Європи. Центр філософської думки (Г.Кониський, Г.Сковорода та ін.). Літературна і поетична школа (К.Сакович, Л.Баранович, М.Довгалевський та ін.). Осередок розробки теорії українського поетичного мистецтва (Ф.Прокопович, М.Довгалевський, Г.Кониський). Кузня викладацьких кадрів для українських земель і слов'янських країн (Росія). Здійснення реформ Петра I вихованцями академії Ф.Прокоповичем, С.Яворським, Г.Кониським, П.Величковським. У КМА здобули освіту 21 із 23 ректорів Московської академії, 95 із 125 професорів. Випускники академії в школах Росії, поширення системи і знань західного зразка.

Просвітницькі ідеї у працях учених – викладачів Київської академії. Поширення природничих, математичних і медичних знань. Іван Прокопович – професор математики і фізики, основоположник російської науки, 1716 – переїзд до Петербурга. Антон Прокопович-Антонський – фізіократ-природознавець (член Російської академії наук, Москва). Андрій і Петро Прокоповичі – основоположники наукової астрономії в Україні.

Розвиток філософської думки. Мелетій Смотрицький – письменник-полеміст, філолог, церковний і культурноосвітній діяч, ректор Київської братської школи, настоятель Дерманського монастиря, автор букваря “Грамматика слов’янська”, полемічного твору “Тренос” (“Плач”) – концепція руського народу, теорія нації. Інокентій Гізель – історик, освітній політичний діяч, ректор Києво-Могилянського колеґіуму, архімандрит Києво-Печерської лаври, управитель лаврської друкарні, автор праці “Твір про всю філософію”, трактату, забороненого Синодом, “Мир с Богом человеку” (відомості з історії України XVII ст.). Нові методи наукових досліджень і нові ідеї. Г.Сковорода, П.Величковський, С.Гамалія – автори оригінальної філософської системи (“Школа містичного тризир’я української філософії”). Твір Г.Полетики “Призначення людини”. Просвітницька діяльність Г.Сковороди, мислителя, письменника, поета, автора літературних творів “Байки Харьковські”, “Вбогий жайворонок” або “Сад божественних пісень”, трактату “Благодарний Еродій”, філософських праць “Диалог или разглагол о древнем мире”, “Наркісс. Разговор о том: узнай себе”. Основна думка творів: людина – мікрокосмос великого світу, головний ключ до розгадок таємниці життя; самопізнання – основний засіб досягнення мети: “Пізнай самого себе”. Форма творів – діалог. Підсумок життя “Світ ловив мене та не впіймав”. Г.Сковорода і європейська духовна культура.

Розвиток історичних знань. Твори політичного діяча Г.А.Полетики (“Історична звістка, на якій основі Мала Росія була під республікою Польською...” – обстоювання принципів автономії Лівобережної України, захист прав і привілеїв козацької старшини); історика П.Симоновського (“Краткое описание о козацком малороссийском народе и о его военных делах” – обґрунтування закономірності виняткових прав козацької старшини в суспільстві права на автономію, розповідь про події української історії від найдавніших часів до 1750 р.); письменника, історика В.Г.Рубана (“Короткий літопис Малої Росії з 1506 по 1770 рр.” – компілятивний історичний твір), історика, військового інженера О.І.Рігельмана (“Летописное повествование про Малороссию, ее народе и козаков” – узагальнення історичних праць XVII-XVIII ст., історичне минуле України від найдавніших часів до 80-х рр. XVIII ст., про визвольну війну); історика, археолога, організатора Київського університету М.Ф.Берлінського (“Краткое описание Киева” – про історичні райони і пам’ятки старовини міста) та ін.

Осередки книгодрукування в Україні. Введення світського шрифту – важлива подія в історії видавничої справи (1764, Єлисаветград). Становлення світської літератури. Літературна течія бароко та її своє-

рідні риси в Україні. Популярний, новий жанр в українській літературі періоду бароко – драми. Представники жанру – Дм.Гуптала, Ф.Прокопович, Г.Кониський. Види драм: різдвяні, великодні, твори про святих: “Про Олексія Божого”, “Про святу Катерину”. Історичні твори-щоденники: Атанасія Филипovichа, записки Якова Маркевича, Миколи Ханенка. Центральне місце в літературі – Козацькі літописи: Г.Граб’янки “Історія України від найдавніших часів до 1709 р.”, або “Літопис Граб’янки” (доба Хмельниччини) і Самійла Величка “Сказание о войне козацкой с поляками” або “Літопис Величка” (події на Україні 1648-1700 рр., центральна постать – Б.Хмельницький). Значний вплив барокової літератури на східних і південних слов’ян. Залежність московської літератури від української. Перехід до народної мови, вплив цього процесу на літературу. Українська писемна мова.

Розквіт шкільного театру, шкільної драми. Шкільна драматургія – драматичні драми, діалоги, декламації викладачів Києво-Могилянської академії. Популярні п’єси різдвяних великодніх циклів “Воскресіння із мертвих” Ю.Кониського, “Володимир” Ф.Прокоповича, “Милість Божа” невідомого автора. Заборона митрополитом Миславським шкільних вистав (кінець XVIII ст.). Демократичні зміни в театральному мистецтві. Занепад шкільної драми і розвиток лялькового театру – вертепу. Зародження та розвиток світської драматургії (друга половина ХУШ ст.) і професійного театру в Україні. Новий напрям театру – світська сатирична комедія, вертеп. Театр балагану – нова форма народного театру з поєднанням елементів лицедійства, народної драми та шкільного театру. Кріпацький театр – перенесене з Росії театральне явище. Акторська труппа гетьмана Розумовського (Глухів). Комічна опера “Ізюмський ярмарок” (1751 р. – перша спроба створення придворного театру). М.Дубно – Волинь – будівництво великого міського театру. Аматорські театри магнатів, семінарій. Зародження професійного театру.

Народна пісенна творчість. Епічні пісні – історичні пісні. Соціально-побутові пісні – козацькі, кріпацькі, чумацькі, бурлацькі, наймицькі (“Над річкою бережочком”, “Забілили сніги”, “Козака несуть”). Родинно-побутові пісні – ліричні, жартівливі, танцювальні („Місяць на небі, зіроньки сяють”, “Гаю, гаю, зелен розмаю”, “Ой за гаєм-гаєм”, “Дощик, дощик капає дрібненький”, “Ой, джигуне, джигуне”, “Грицю, Грицю, до роботи”). Танці – гопак, метелиця, козачок, коломийка, театралізовані танці “Шевчик”, “Лісоруби”.

Професійна музика. Розвиток хорової музики (партесний – багатоголосний спів, 267 церковних творів). Культура церковного співу в Україні, її давні джерела та оновлення під впливом ренесансних і ба-

рочних традицій: набуття нею класичних форм. Київський розспів і його поширення в Росії. Витіснення італійської музики українською хоровою музикою. Музичні братства. Створення музичних цехів у Стародубі, Ніжині, Чернігові, Харкові та інших містах. Відкриття співочої школи і театру у Глухові (1738 р.) – наказ Кирила Розумовського про підготовку хористів. Нотна бібліотека (найбільша в Східній Європі). Творчість композиторів Д.Бортнянського, М.Березовського, А.Веделя – вихідців з Глухівської школи, її зв'язок із традиціями староукраїнської музики та європейською музичною культурою того часу. Роль і місце українських композиторів XVIII ст. у формуванні російської музики. Україна – форпост європейської культури.

Розвиток бароко в українській архітектурі та поширення стилю рококо. Спорудження в стилі бароко визначних будівель і архітектурних ансамблів, їх характерні стилістичні особливості (російське бароко: Андріївська церква та Маріїнський палац (арх. Растреллі), собор св. Юра у Львові, ратуша в Бучачі, Успенський собор у Почаєві). “Золотий вік” дерев'яного зодчества – Закарпатська, Лемківська, Бойківська, Буковинська, Подільська, Придніпровська школи майстерності. Пам'ятки дерев'яного зодчества в Закарпатті (церква св. Параскеви у Крехові, св. Богородиці у Ворохті, св. Миколи в Кривках), хр. св. Покрови в Ромнах – Східна Україна. Світські елементи в архітектурі. Творчість видатних будівничих Й.Шеделя, С.Ковніра, В.Растреллі тощо. Містобудівництво.

Стиль рококо у скульптурі. Й.Пінзель – львівський скульптор. Статуї для собора св. Юра у Львові, ратуші в Бучачі: міфологічні та біблійні герої, український козак. Витвори з дерева.

Світські мотиви у живописі. Провідні малярські іконописні школи в Україні. Розвиток портретного живопису. Творчість Д.Левицького, В.Боровиковського, А.Лосенко у загальноєвропейському контексті класицизму та сентименталізму, їх зв'язок з українською живописною традицією та місце в історії російського живопису. Професійні іконописні школи. Народне малярство (“Козак-бандурист”, “Козак Мамай”).

Прикладне мистецтво. Вироби з дерева – меблі, посуд, господарські речі. Ливарство та ювелірна справа. Ливарні Києва, Стародуба, Глухова, Чернігова, Ніжина – виготовлення гармат, дзвонів. Київський майстер з відлиття дзвонів, церковних речей, ювелірних виробів світського вжитку – тарелей, чарок, ложок – Опанас Петрович. Традиційна побутова культура. Широкий вжиток у побуті килимів, кераміки, гутного скла, виробів з дерева, металу. Характерні риси – народна фантазія та давні художні традиції українського народу.

РОЗДІЛ 9. КУЛЬТУРА УКРАЇНИ КІНЦЯ ХVІІІ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст.

Соціальні імпульси активізації процесу відродження в європейських країнах у ХІХ ст. та їх вплив на пробудження національної ідеї і нового культурного відродження в Україні: стрімкий розвиток економіки і техніки, науки і освіти, формування нових галузей науки й виробництва, оновлення соціальних верств, зростання інтелектуального потенціалу суспільства, покращення матеріальної бази культури, нові можливості для культурного піднесення, появи нових мистецьких напрямків. Занепад ренесансно-барокової культури та перехід до рококо і класицизму. Соціально-економічні події в Україні кінця ХVІІІ ст. – зміна культурного ландшафту України. Поширення ідей Просвітництва. Процеси лібералізації суспільно-політичного життя Російської імперії та їх вплив на культуротворчі процеси в Україні. Джерела другого українського відродження (розвиток національної ідеї, пробудження української народності, піднесення української мови, романтизм. Романтики і національні особливості романтизму. Традиційна народна культура села як гарант збереження національної культури).

Громадський рух за розвиток української освіти. Утворення Кирило-Мефодіївського товариства (1846 р.). Кінець 50-х років – таємний гурток хлопоманів (В. Антонович, Б. Познанський, Т. Рильський, А. Свідницький). Ходіння в народ студентів (хлопомани), поширення освіти в селах. Відмова від ідеї (1860 р.). Виникнення у 1861 р. нових таємних організацій “Тромад”: у Києві (П. Чубинський, брати Синьогуби, Т. Рильський), у Харкові (О. Потебня, О. Лобко та ін.), в Полтаві (О. Кониський та ін.), в Чернігові (Л. Глібов та ін.). Культурно-освітня діяльність інтелігенції. Видавництво підручників та художніх творів для недільних шкіл українською мовою, організація вистав і концертів українських акторів – понад 100, вивчення гуманітарних і природничих дисциплін українською мовою. Формування поняття спільності народу, мови та культури. Посилення інтересу до мови, історичного минулого (переважно козаччини), побуту, звичаїв, традицій. Збирання літописів, грамот, документів, гербів гальмувало процес денаціоналізації. Роль інтелігенції в процесі створення національної свідомості, самоутвердження нації та в національно-визвольному русі.

Українська патріотична публіцистика та історіографія епохи Просвітництва, ідея національної державної самостійності. Ідеї українського автономію та республіканства. Вирішальна роль літературних та історичних творів другої половини ХVІІІ ст. у відображенні національної ідеї, зростанні національної свідомості, відтворенні історичного минулого. Підсвідомий протест проти русифікації. “Разговор

Великороссии с Малороссией” – 1762 р., поема, автор Семен Дівович, перекладач Генеральної військової канцелярії. Про самостійність політичного розвитку України з найдавніших часів. Уперше сформулював ідею вільності і рівноправності України. 1654 р. – окремі країни, зв’язані спільним монархом; “Ода на рабство” – 1783 р., автор В.Капніст – просвітник, письменник, громадський діяч. Про ліквідацію козацького устрою, запровадження кріпацтва. Оплакування „уярмлення” Вітчизни, піддання різкій критиці антиукраїнської політики царизму; “Історія Русів” – кінець XVIII ст., автор невідомий, член Новгород-Сіверського патріотичного гуртка. Про державне життя українського народу за часів Київської Русі. Ідея найбільшої цінності для народу – незалежності. Засудження антиукраїнської спрямованості російської політики, деспотизму. Захист державної самостійності козацької України, демократичність її політичної форми правління.

Г.Полетика – політичний діяч, перекладач, головний інспектор шляхетського корпусу. Публіцистичні виступи Г.Полетики (на засіданні комісії по складанню нового уложення. 1767-1769), трактати “Сборник прав и привилегий малороссийского шляхетства”, “Запись, что мала Россия не завоевана, а присоединилась добровольно к России”, “Історична звістка, на якій основі Мала Росія була під республікою Польською” – за принципи автономії Лівобережної України, захист прав і привілеїв козацької старшини.

Становлення української історіографії: перші синтезовані видання та рукописи історії України. Три групи діячів української історіографії кінця XVIII ст.: “збирачі”, “видавці”, “дослідники” – самостійна обробка матеріалів, спроба дати синтетичні огляди українського минулого (Дм. Бантиш-Каменський, М.Маркевич, О.Безбородько, В.Рубан, Ф.Гуманський, О.Рігельман, А.Шафонський, А.Чела, В.Полетика та ін.). Дмитро Бантиш-Каменський (1737-1814) – історик, археограф, дослідник української історії, автор чотиритомної праці “Історія Малої Росії” (1822 р.) та ін.

Микола Маркевич (1804-1860 рр.) – історик, етнограф, фольклорист, поет, автор наукової п’ятитомної праці “Історія Малороссии” (1842-1843) – оригінальна концепція генезису української держави.

Історична свідомість українського дворянства на рубежі XVIII та XIX ст. (прославляли козацьке минуле, вбачали в українцях окремих від росіян народ, спадкоємця Київської Русі, закликали до надання йому самостійності, встановлення правди й істини, засуджували рабство і тиранію). Формування історіософського міфу – концепції “Малоросійської держави”.

Стан і структура освіти в різних регіонах України. Приходські, парафіяльні, побутові школи. Роль земств (органів місцевого самоврядування) у розвитку початкової та середньої спеціальної освіти. Духовні семінарії та духовні училища. Гімназії, ліцеї, інститути, семінарії, технічно-професійні, ремісничі, медичні школи, кадетські корпуси, військові училища.

Вищі навчальні заклади, державні установи як осередки науково-дослідної діяльності. Роль університетів Східної та Західної України (Харківського, Київського, Чернівецького, Львівського та Новоросійського) в розвитку освіти, культури. Діяльність В.Каразіна (вчений, винахідник, "український Ломоносов", просвітник, громадський діяч, засновник Харківського приватного університету (1801 р.), 1805 р. – офіційний статус Харківського університету; створення в межах університету наукових товариств для дослідження точних і філологічних наук, розробка ряду проектів соціально-економічних реформ у Росії, смілива критика політики уряду. Ув'язнення, заслання).

Перші періодичні видання в Україні: "Український вісник" (1816 р.), "Український Демокрит" (1816 р.), "Український журнал" (1824-2826 рр.) – Харків).

Формування української інтелігенції. Гурток харківських романтиків професора Ізмаїла Срезневського як фактор становлення нової української літератури. Вивчення народної поезії. Члени гуртка А.Метлинський, М.Костомаров, П.Гулак-Артемівський, О.Бодяньський, Г.Гвітка-Основ'яненко, Л.Боровиковський, В.Забілл та інші. Видавнича і літературна діяльність харківських романтиків (збірки творів А.Метлинського (1939 р.), М.Костомарова (1839-1840 рр.), літературних збірників "Український Альманах" (1831 р.), „Утренняя звезда" (1833-1834 рр.), "Украинский Сборник" (1838-1841 рр.), "Сніп" (1841 р.), "Молодик" (1843-1844 рр.), "Ластівка" – 1841 р., "Киевлянин").

Ліквідація Кременецького ліцею, відкриття Київського університету св. Володимира (1834 р.). Перший ректор – природознавець, історик, етнограф М.Максимович. Університети – центри науки в Україні. Підготовка викладачів для роботи в Харківському, Київському, Московському, Казанському університетах. Відомі харківські вчені: математики – М.Остроградський, Т.Осиповський; славіст – І.Срезневський, філолог О.Потебня; історик М.Костомаров, медики П.Шуминський, І.Каменський та ін. Київський університет – І.Вернадський. Дослідження з астрономії, фізики, ботаніки, хімії, геології, географії. Розвиток природничих і технічних наук. Ідеологія Кирило-Мефодіївського товариства. (Таємна політична національно-

патріотична організація. Київ, грудень 1845 р. – березень 1847 р. Засновники: В.Білозерський, М.Гулак, М.Костомаров, члени братства – Т.Шевченко, П.Куліш. Головна мета – досягнення державної незалежності України у федеративній спілці таких же держав. Відстоювання права українського народу бути ініціатором боротьби за національне й соціальне визволення слов'янських народів з об'єднанням їхніх нестворених демократичних республік у федеративну спілку. Заклик – розгортати національно-визвольну боротьбу).

Просвітницький реалізм української літератури: І.Котляревський, П.Гулак-Артемівський, Г.Квітка-Основ'яненко, Є.Гребінка. (Відіграли значну роль у розширенні літературного діапазону української мови. Розробили концепцію національного романтизму: джерелом морально-естетичних цінностей є дух нації, сконцентрованої у фольклорних пам'ятках. Улюблені теми творів – козаччина і визвольна боротьба. Утвердили в літературі чудову, мелодійну, пісенну українську мову і довели її здатність передавати найтонші почуття і найсладніші думки).

Ідея “народності” як чинник українського національного Відродження, фольклорні та етнографічні дослідження: М.Цертелев (автор збірника “Опыт собрания старинных малороссийских песен” – 1819, “Українські народні пісні” – 1834, “Збірник українських пісень” – 1849), М.Максимович, М.Маркевич (“Звичаї, повір'я, кухня та напої малоросіяні” – 1860 р.), І.Срезневський (про українські пісні і звичаї. Журнал “Запорожская старина” 1833-1838 рр.), О.Бодяньський (“Чтения Московского общества истории и древностей российских” – 8 тис. українських пісень, 1500 приказок і прислів'їв), М.Костомаров („Об историческом значении Южнорусского народного песенного творчества”, “История казачества в южнорусских народных песнях” 1867 р.). Значення перших досліджень української історії, фольклору, мови і літератури (допомогали українцям шукати основу своєї самобутності, були початком пробудження сучасної української свідомості, забезпечили їй міцні підвалини, історичні витoki і культурне підґрунтя).

“Русалка Дністрова” – перший літературно-фольклорний альманах у Галичині. “Руська трійця” (1833-1834) – М.Пашкевич, І.Вагілевич, Я.Головацький – пробуджували національну свідомість українців Австро-Угорської імперії, підносили український діалект до рівня літературної мови, щоб відкрити селянству доступ до знань, полегшити їх долю.

Становлення українського світського театру. Кріпацький театр як альтернатива шкільному – перехід до світського театру. Кріпацькі театри: Трощинського в с. Кибинці, кобеляцького маршалка Гаврилен-

ка в с. Озерках (М.Щепкін), польських вельмож у Правобережній Україні. Аматорський театр. Творчість українських акторів М.Щепкіна та К.Соленика. Аматорські музично-драматичні гуртки. Харківський театр – перший постійний побудований театр в Україні – 1789 р., Квітка-Оснoв'яненко. 1803 р. – Полтава, Іван Котляревський; Київ та Оdesa, Бердичів; у інших містах. Розвиток нової української драматургії (І.Котляревський – “Енеїда”, “Наталка Полтавка”, “Москаль-чарівник”; Г.Квітка-Оснoв'яненко – “Сватання на Гончарівці”, “Шельменко-денщик”; Т.Шевченко – “Назар Стодоля”).

Особливості класичного стилю в українській архітектурі (ганки, галереї) – антична ордерна система на тлі простих і чітких геометричних форм. Архітектори В.Ярославський (Харків), А.Метлинський (Київ), В.Беретті (Київ). Стиль ампір. Вплив російської та європейських шкіл на українську архітектуру (псевдовізантійський стиль). Заборона будівництва церков українського типу. Традиції українського зодчества – величні палаци, романтичні парки: палац гетьмана К.Розумовського в м. Батурині (арх. Ч.Камерон), палац у Сокиринцях – садибний комплекс (арх. П.Дубовський), у с. Качачівка (на Чернігівщині), у Білій Церкві – парк “Олександрія”, в Умані – парк “Софіївка”. Архітектурні пам'ятки класицизму: в Одесі – Воронцовський палац (арх. Ф.Боффо), Стара біржа, Потьомкінські сходи; у Києві – головний корпус університету, Інститут шляхетних дівчат (арх. В.Беретті).

Класицизм в українській скульптурі. І.Маргос – пам'ятники Мініну і Пожарському в Москві (1804-1818 рр.), Ришельє в Одесі (1823-1828 рр.), Г.Потьомкіну в Херсоні; Т.де Тома – монумент у Полтаві; О.Брюллов – пам'ятник капітану Казарському в Севастополі; В.Демут-Малиновський.

Український живопис на початку XIX ст. Активний розвиток жанрів станкового живопису: портретний, історичний, пейзажний, побутовий. Інтимний портрет – правдиве відтворення зовнішніх і психологічних рис людини. Вирішальна роль творчості видатних українських художників В.Боровиковського, Д.Левицького – становлення російського портретного живопису. Образи українських селян у творчості російських художників В.Тропініна “Дівчина з Поділля”, портрет Устима Кармелюка.

Демократичні тенденції в образотворчому мистецтві художника К.Павлова. Реальні сцени життя в картинах “Розтирач фарб”, “Бондар”, “Діти читають абетку”, “Хлопчик з голубком”. В.Штернберг (зачинатель української школи пейзажного і побутового характеру. Твори “Вітряки в степу”, “Табун”, “Ярмарок в Ічні”, “Пастух”, “Переправа через Дніпро під Києвом”. Зображення людей на тлі реальної приро-

ди). Становлення і розвиток реалізму в українському малярстві. (Зачинатель Олексій Венеціанов, учень В.Боровиковського. Смерть вчителя. Застій. Протест проти класицизму – схильність до реалізму). *Т.Шевченко – основоположник реалізму в українському малярстві* (середина XIX ст.). Внесок в українську мистецьку культуру послідовників Шевченка: Л.Жемчужникова (“Кобзар на шляху”, “Козак іде на січ”, “Чумаки в степу”), К.Трутовського (“Весільний викуп”, „Сорочинський ярмарок”), І.Соколова (“Повернення на ярмарку”, “Проводи рекрутів”, “Ніч напередодні Івана Купала”). Мистецький талант Т.Г.Шевченка в портретному, жанровому, пейзажному, релігійному малярстві, скульптурі та гравюрі (жіночі портрети Г.Закревської, Є.Кейкуатової, М.Щепкіна, Айри Олріджа, автопортрети, живописні полотна “Катерина”, “Дуб”, “Селянська родина”, “Хата батьків Шевченка в Кирилівці”, “На пасіці”, офорти “Дари в Чигирині 1649 року”, “Судна рада”, “Казка”, “Старости”, “У Києві”, “Видубицький монастир у Києві”, “Казахи в юрті”, “Казашка Катя”, серія малюнків „Притча блудного сина”, “У шинку”, “У хліві”, “У в’язниці”, “Кара колодою”, “Кара шпіцрутенами” та ін.). *Значення творчості Тараса Шевченка для української історії та культури.*

Народна пісенна творчість і музична культура в Україні у першій половині XIX ст. (Землеробські пісні календарного циклу, колядки, веснянки, колискові, весільні пісні. Пісні-романси “Іхав козак за Дунай”, “Віють вітри”, “Сонце низенько”. Пісні на слова Т.Шевченка “Думи мої”, “Заповіт”, пісні про Богдана Хмельницького, Максима Кривоноса. Співці – кобзарі, бандуристи, лірники – перша половина XIX ст. – Андрій Шут, Остап Вересай, Іван Крюковський, Федір Холодний та ін. Авторські твори “Там, де Ятрань круто в’ється”, “Чи я в лузі не калина була”, “Дівчино, рибчино, серденько моє” та ін.).

Популярність українського пісенного мистецтва в Петербурзі. 1838 р. відбір М.Глинкою 19 хлопчиків для капели при царському дворі. С.Гулак-Артемівський – співак, композитор першої української національної опери “Запорожець за Дунаєм”. Високий рівень майстерності партесного співу.

Музичне мистецтво на західно-українських землях. Багато хороших колективів. Найпопулярніший – перемишльський хор, керівник – чеський музикант Алоїза Нанке. Основа репертуару – твори Д.Бортнянського. Творчість вихідців перемишльського хору – композиторів М.Вербицького (1815-1870), І.Лаврівського (1822-1873). Церковна та хорова музика. Національний напрям у музиці. М.Вербицький – музика до вірша П.Чубинського “Ще не вмерла Україна”, до “Заповіту” Т.Шевченка (національні гімни), І.Лаврівський – твори для церк-

вного вжитку. Підвалини відродження – ідея незалежності, прагнення до суверенітету.

Збірки народних пісень М.Цертелєва, М.Максимовича, Й.Бодяньського.

РОЗДІЛ 10. КУЛЬТУРА УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Соціально-політичні події другої половини ХІХ ст. (скасування кріпосного права, завершення формування української нації, ускладнення соціальної структури, політизація суспільного життя, поява альтернативних форм влади – земств, гласність, перетворення університетів на осередки вільнодумства) та їх вплив на розвиток культурної сфери. Культурно-просвітницька діяльність інтелігенції. Організація безплатних недільних шкіл (перша – Київ, 1859 р.). Навчання українською мовою. Закриття недільних шкіл – 1862 р.

Буржуазні реформи та кардинальні зрушення в освітній сфері на початку 60-х років. Освітня реформа 1864 р., створення єдиної системи освіти: початкова освіта – початкові народні училища з єдиним навчальним планом та програмою (в 13 разів зросла кількість шкіл, 17 тис. початкових шкіл).

Освітня реформа 1869 р. – класичні гімназії (вивчення гуманітарних предметів, грецької і латинської мов), право вступу до університету без іспитів, реальні гімназії (предмети природничого циклу), право вступу до вищих технічних навчальних закладів.

Реорганізація системи освіти після 70-х років (класичні гімназії, залишилися реальні – стали училищами). Наприкінці ХІХ ст. в Україні діяло 129 гімназій, 19 реальних, 17 комерційних училищ.

Харківський, Київський, Новоросійський (заснований на базі Рішельєвського ліцею в Одесі 1865 р.) університети – центри підготовки фахівців з вищою освітою. Автономне функціонування університетів згідно з демократичним, прогресивним статутом 1868 р. Контрреформи 80-90-х років ХІХ ст. та їх вплив на зниження культурницької діяльності, активності національної інтелігенції (статути 1884 р. – ліквідація автономії, скасування права виборності викладацьких та адміністративних посад, контроль за благонадійністю). Зрушення в освітній галузі в західноукраїнських землях (підпорядкування початкових шкіл світській владі – 1869 р.); обов'язкове навчання дітей від 6 до 14 років; надання вищої освіти більшою кількістю закладів: Львівський,

Чернівецький (1875 р.), Львівський політехнічний інститут (1877 р.), Академія ветеринарної медицини (1897 р.).

Інтенсивний розвиток науки у другій половині XIX ст. Основні осередки наукових знань: Харківський, Київський, Новоросійський (сучасний – Одеський) університети. Наукові товариства: Харківське, Київське, Одеське товариства дослідників природи; Харківське математичне, Київське фізико-математичне товариства; Історичне товариство Нестора літописця у Києві, історико-філологічні товариства в Харкові, Ніжині, Наукове товариство ім. Шевченка у Львові та ін.

Видатні наукові досягнення. Природничі науки: створення загальної теорії стійкості та рівноваги руху механічних систем (харківський математик О.Ляпунов), заснування нової науки – фізичної хімії (харківський хімік М.Бекетов), закладання основ порівняльної патології, еволюційної ембріології, мікробіології (одеський біолог і зоолог І.Мечников), заснування другої в світі бактеріологічної станції для щеплення проти сказу (одеський зоолог І.Мечников та мікробіолог М.Гамалія) та ін. Відомі викладачі-вчені Київського університету математики М.Ващенко-Захарченко, В.Єрмаков, хіміки – М.Каяндер, Я.Михайленко, М.Бунге, П.Алексєєв, фізики – М.Умов, М.Авенаріус, М.Шиллер, ембріолог А.Ковалевський, геологи К.Феофілактів, П.Армашевський, В.Тарасенко, П.Тутковський.

Відомі викладачі медичних факультетів: В.Субботін (експериментальна гігієна), Ю.Шимановський (хірургія), В.Каравасєв, О.Іванов, О.Ходін (офтальмологія), В.Підвисоцький (фізіологія, бактеріологія).

Вчені західноукраїнських земель – математики В.Левицький, М.Зарицький, хіміки Б. Радзішевський, Е.Лівнеман, геологи Ф.Циркель, Ю.Токарський та ін.

Досягнення в сфері гуманітарних наук. Історична наука. Завершення процесу збирання, систематизації та публікації історичних матеріалів та джерел – створення Київського центрального архіву (1852), протягом 1882-1892 рр. опубліковано 35 томів “Архива Юго-Западной России” (1859-1914), видання 15 томів “Актів, относящихся к истории Южной и Западной России” (Археографічна комісія, Петербург), формування нового напрямку в українській історіографії – народницького. В.Антонович – засновник нової історичної школи. Представники народницької школи в українській історіографії – М.Грушевський, В.Іконников, О.Єфименко, Д.Яворницький, Д.Багалій, М.Довнар-Запольський та ін. Наукова діяльність Південно-Західного відділу Російського географічного товариства у Києві. Внесок наукового товариства ім. Т.Шевченка та Українського наукового товариства в розвиток української науки, “Літературно-науковий вісник” (ред.

М.Грушевський та І.Франко), “Записки Наукового товариства ім. Т.Шевченка” та ін.

Розвиток української класичної філософії. Оригінальна “філософія серця” П.Юркевича. О.Потебня – видатний мовознавець, основоположник психологічного напрямку у вітчизняному мовознавстві (“Из записок о русской грамматике”, “Мысль и язык”).

Плеяда видатних письменників України. Перлини першої величини – І.Франко, П.Куліш, Л.Глібов, Леся Українка, П.Мирний, М.Коцюбинський, І.Нечуй-Левицький, Б.Грінченко, П.Грабовський, Марко Вовчок та ін. Селянсько-етнографічна спрямованість реалізму в українській літературі (М.Вовчок “Народні оповідання”, “Панська воля”, “Маруся”, П.Мирний “Хіба ревуть воли як ясла повні”, І.Нечуй-Левицький “Микола Джеря”, “Кайдашева сім’я”). Демократичний напрямок в українській літературі (байкар Л.Глібов, письменниця Марко Вовчок, революціонер-демократ П.Грабовський, поет-демократ С.Руданський).

Українське професійне театральне мистецтво. Розквіт любительського театру у пореформений період. Аматорські театральні вистави. Становлення професійного народного театру (1882 р., Єлисаветград, М.Кропивницький). Творча діяльність трупи М.Кропивницького в Єлисаветграді. Перша українська професійна трупа: М.Заньковецька, М.Садовський, І.Бурлака (1883 р. – об’єднання з аматорською трупю М.Старицького).

Українське театральне мистецтво наприкінці ХІХ ст. – провідні театральні колективи М.Кропивницького, С.Старицького, М.Садовського і майже 30 невеликих “російсько-малоросійських труп”. Перший постійний російський театр (Київ, 1891 р., М.Соловцов).

Реалізм як особливість репертуарної політики театрів. М.Кропивницький, М.Старицький, І.Карпенко-Карий – відомі реформатори та фундатори українського театру (М.Кропивницький, понад 40 п’єс – “Дай серцю волю, заведе в неволю”, “Доки сонце зійде, роса очі виїсть”, “Тлитай, або ж Павук”. М.Старицький, 25 п’єс – “Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці”, “У темряві”, “Талан”. І.Карпенко-Карий, понад 20 п’єс – “Мартин Баруля”, “Сто тисяч”, “Хазяїн”).

Перший постійний театр на західноукраїнських землях (Львів, 1864 р., О.Бачинський, при культурно-освітньому товаристві “Руська бесіда”). Любительські драматичні гуртки на Буковині. “Русько-літературно-драматичне товариство” (1884 р., С.Воробкевич).

Розвиток професійного музичного мистецтва. Фонди української класичної музики: перша національна опера – “Запорожець за Ду-

наєм” С.Гулака-Артемовського; музична картина з народного життя “Вечорниці” П.Ніщинського; опери “Мазепа”, “Майська ніч”, “Облога Дубна”, “Богдан Хмельницький” П.Сокальського; “Українська симфонія” М.Калачевського; “Різдвяна ніч”, “Утоплена”, “Наталка-Полтавка”, “Тарас Бульба”, “Енеїда” – М.Лисенка. М.В.Лисенко – фундатор української фольклористики.

Відродження музичної культури в Галичині. Творчість М.Вербицького, І.Лавровського, І.Воробкевича, В.Матюка, А.Вахнянина, Д.Січинського.

Народження і поширення національного гімну „Ще не вмерла Україна” (1862 р., П.Чубинський, М.Вербицький. З 15 січня 1992 р. – офіційно визнано Державним гімном України).

Утвердження і розвиток реалістичного напрямку в образотворчому мистецтві та скульптурі (1870 р., Товариство пересувних художніх виставок у Петербурзі – В.Перов, В.Васнецов, І.Шишкін та ін.; українські художники М.Пимоненко, О.Мурашко, К.Костандакі та ін..

Побутовий жанр українського живопису. Л.Жемчужников, І.Соколов, К.Трутовський, М.Кузнецов, К.Костандакі, М.Пимоненко (“Святочне ворожіння”, “Весілля в Київській губернії”, “Свати”, “Проводи рекрутів” та ін).

Пейзажний жанр українського живопису кінця XIX – початку XX ст. С.Світославський, І.Світлицький, І.Похитонов, Г.Ладизенський, С.Васильковський (“Козача левада”, “Залишки віковичного лісу”, “Ранок. Отара в степу”, “Степ на Україні”, “Перед грозою” та ін). Майстер сонячного пейзажу В.Орловський (“Сінокос”, “Жлива”, “Хата в літній день”).

Портретний живопис у творчості М.Пимоненка, К.Костандакі, Є.Буковецького, С.Васильківського. Різноманітність проблематики і засоби її реалізації.

Творчість західноукраїнських художників Є.Максимовича, Є.Бучевського (побут), Т.Романчука, А.Монастирського, А.Кохановського (пейзаж), К.Устияновича, Т.Копистецького, Ю.Пигуляка (портрет), М.Івасюка (історична тематика).

Характерні риси розвитку і художні напрями в українській архітектурі другої половини XIX ст. Особливості архітектури Києва, Одеси, Львова, Чернігова, Полтави та інших міст. Архітектурні витвори західноукраїнських зодчих І. Гохтергера, Ю.Захаровича, В.Садлівського.

Архітектурні споруди у Києві зодчих В.Ніколаєва, Г.Шлейдера, Є.Братмана, Г.Шлейфера.

Будівництво садово-паркових комплексів. Храмове будівництво. Декоративно-ужиткове мистецтво як галузь народної творчості. Народні промисли: декоративний розпис, килимарство, гончарство, ювелірне мистецтво, художнє ткацтво, художнє скло, різьблення тощо.

РОЗДІЛ 11. УКРАЇНЬСЬКА КУЛЬТУРА В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1920 рр.

Суспільно-економічний та культурний розвиток України напередодні 1917 року. Вплив революційних подій на формування громадянської свідомості населення Східних і Західних територій. Культурне будівництво в програмах політичних партій і урядів. Центральна Рада і проблеми подальшого культурного будівництва. Український національний культурний рух: формування Ради представників громадських організацій, розгортання широкої культурологічної діяльності, проведення Українського національного конгресу для визначення завдань розвитку освіти (5-7 квітня) та Всеукраїнського з'їзду товариства “Просвіта” (червень). Відкриття у Києві гімназії ім. Т.Г.Шевченка. Відродження національної освіти. Навчання українською мовою: Полтава, Чернігів, Одеса, Харків та ін. міста. Перші з'їзди педагогічних працівників. Педагогічний з'їзд усіх рівнів освіти (5-6 квітня 1917 р) – ідеї українізації освіти, утворення головної шкільної ради. 10-11 серпня 1917 р. – II Всеукраїнський педагогічний з'їзд. Обговорення питання запровадження українізації освіти (повна українізація початкової школи, поступова та часткова – середньої і вищої). Питання розвитку культури національних меншин у центрі уваги нового уряду. Випуск часописів „Вільна українська школа”, “Наше життя”, “Нова рада”.

Відкриття українських університетів та інших навчальних закладів. Налагодження видавничої справи, підготовка і видання шкільних підручників. Створення Генерального секретаріату освіти. Прийняття рішення про створення “Просвіти” у селах.

Українські митці: О.Загаров, – режисер театру “Руські бесіди” у Львові; Василь і Федір Кричевські, О.Мурашко, І.Нарбут, М.Бойчук – художники-графіки, організатори нових культурних осередків.

1917 р. – відкриття українського національного театру (кер. П.Саксаганський), Української педагогічної академії, українського народного театру, Херсонського педагогічного інституту. Утворення Української академії мистецтв.

Суспільно-політична ситуація в Україні 1918-1919 років. Запровадження політики українізації. Вивчення української мови, літератури, історії та географії в учительних семінаріях та інститутах. Відкриття у вузах кафедр української мови, літератури, історії та права. Курси українознавства. Видання підручників (1917 р. – 300 примірників, 1918 – 2 млн. книжок). Українізація старих російських гімназій. Національно-культурна діяльність П.Скоропадського. Створення Української академії наук (УАН 27 листопада 1918 р. – перший президент В.Вернадський. Склад академії – 11 академіків: Д.Багалій, А.Кримський, П.Петров, С.Смаль-Стоцький, М.Туган-Барановський, О.Левицький та ін.). Активізація роботи з охорони і збереження пам'яток історії та мистецтв. Розв'язання загальнонаукових завдань та дослідження сучасних і минулих проблем України, української землі та народу.

Стан освіти на кінець 1918 р.: 47205 народних шкіл, 1210 вищих початкових шкіл, 474 чоловічі і 262 жіночі гімназії, 91 комерційна школа, 70 реальних, 18 торгових і 18 духовних. Стипендії для незаможних.

Літературно-мистецьке життя. Місія служіння народові, збереження традицій класичної спадщини. Молоде покоління літераторів – П.Тичина, В.Чумак, В.Сосюра, М.Рильський та ін. Найпомітніші твори української літератури періоду національно-визвольних змагань – книги віршів “Плуг”, “Сонячні кларнети” П.Тичини, “Червоний заспів” В.Чумака, “Удари молота і серця” В.Еллана-Блакитного, “Червона зима” В.Сосюри, “Мої коломийки” І.Кулика. Прозові твори С.Васильченка, А.Головка, Г.Коцюби, О.Вишні та ін. Гостра літературна полеміка. Ідейні платформи, течії в літературі та мистецтві: „най-модернішого символістського напрямку”, “реалізму”. Ідея відмирання класичного мистецтва.

Висока культурна та художня форма творів неокласиків М.Рильського, М.Зерова, П.Пилиповича, М.Драй-Хмари.

Пошвавлення мистецького життя. Функціонування театру опери й балету, утворення Державного українського музично-драматичного театру (Я.Степовий, А.Петрицький, Л.Курбас та ін.). Перші постанови: “Утоплена” М.Лисенка, репетиції “Князя Ігора” О.Бородіна, “Аскольдова могила” О.Верстовського.

Заснування Державного українського архіву, Українського історичного музею, Національної картинної галереї мистецтв, Української національної бібліотеки.

Відкриття у 1918 р. у Києві театрів – Державного драматичного, Державного народного і Молодого. Лесь Курбас – режисер Молодого

театру, основоположник нового напрямку в історії українського театрального мистецтва. Перші постановки театру: “У луці” Л.Українки, “Затоплений дзвін” Г.Гаутмана, “Цар Едіп” Софокла, “Гайдамаки” Т.Шевченка.

Видатні актори театрів Києва і Харкова – М.Заньковецька, П.Саксаганський, Г.Юра, М.Крушельницький, О.Загаров, Ф.Левицький, А. Бучма, О.Ватуля та ін.

Музичне життя. Поява нової генерації молодих композиторів: М.Ревуцького, М.Вериківського, Г.Верьовки, П.Козицького, Б.Лятошинського та ін. Створення хорових і музичних колективів, ансамблів, мандрівних хорових капел (“Думка”, 1920 р).

Розвиток національного образотворчого мистецтва. Заснування Української академії мистецтв (1917). Викладацький склад Академії – Г.Нарбут (перший ректор, ідеолог української графіки), О.Мурашко, В. та Ф.Кричевські, М.Бурачек, М.Жук (професори, визначні художники).

Школа молодих графіків Г.Нарбута – відродження мистецтва оформлення книги. Мистецтво використане як засіб у вирішенні агітаційно-пропагандистських завдань. Жанр агітаційного плакату в українській образотворчості художників О.Хвостенко-Хвостова, А.Страхова, А.Петрицького, У.Падалка, М.Жука. Вихід на провідні позиції живопису В.Касіяна, М.Дерегуса, П.Горілого.

Розвиток традиційного реалістичного мистецтва і традиційних жанрів: історичний, побутовий, портрет, пейзаж, натюрморт. Вплив європейського мистецтва. Творчість О.Мурашко (1875-1919 рр. – один із засновників Української академії мистецтв): “На вулицях Парижа”, “Паризьке кафе”, “Дівчина в червоному капелюсі”, “Карусель”, “Продавщиця квітів”, “У човні”, “Селянська родина”.

Влада директорії, її здобутки та прорахунки у сфері культури (В.Винниченко). Початок „Червоного терору” (1919 р.), встановлення нової ідеології і культури. Ліквідація українських шкіл і установ. Заміна назви „Україна” на „Юг Росни” або „Малороссія”. Запровадження нової концепції пролетарської вищої школи.

Національна політика. Заснування в Харкові 1919 р. Державного видавництва України (ред. М.Хвильовий, А. Любенко, П.Пилипенко). Видання українською мовою журналів “Літературний ярмарок”, “Плуг”, “Нова генерація”, “Вік”, “Час”, “Книгар”, “Україна”, “Театральні вісті”, студентського журналу “Стерно” та ін. Становлення української преси – видання першого офіційного україномовного органу “Вісті Київського Губернського Виконавчого комітету”, “Нова Рада”, “Народна воля”. Нормалізація української літературної мови.

Стан церковних справ. Боротьба за автокефалію Української Православної церкви.

РОЗДІЛ 12. КУЛЬТУРНИЙ РЕНЕСАНС 20-Х РОКІВ

Історичні передумови та особливості державотворчих процесів в Україні на початку 20-х років. Складний і суперечливий характер культурного розвитку. М.Скрипник, О.Шумський і культурний процес в Україні.

Політика українізації (1923-1933 рр.), її значення для формування духовності населення. Розширення сфери користування українською мовою в державних і партійних установах (проведення курсів, складання іспитів). Вплив на розвиток освіти. Розгортання культурної революції, курс на ліквідацію неписьменності. Декрет України „Про заходи забезпечення рівності мов і про сприяння розвитку української мови” (1 вересня 1923 р.). Розширення мережі національних шкіл, організація навчання дітей рідною мовою (1929/30 н.р. – 1539 шкіл з російською, 786 – єврейською, 828 – німецькою, 381 – болгарською, 16 – грецькою, 2 – ассирійською). Підготовка вчителів.

Культурно-освітня робота бібліотек (600), клубів (100), сільських будинків культури (300) і хат-читалень (350). Національні театри – (7 єврейських, 1 польський і грецький). Різке збільшення україномовних видань (500 газет, 100 журналів). Видання підручників мовами національних меншин. Наукові інститути національних меншин – єврейської культури, польської культури.

Декрет ВУЦК “Про застосування в усіх установах української мови нарівні з руською” (1920 р.). Вибори вчителів для роботи в школі. Збільшення кількості шкіл та учнів. Ідея запровадження всеобучу.

Організація вищої і середньої спеціальної освіти (робітфаки, технічні й агрономічні школи, технікуми). Реформа університетів та інститутів. Підготовка викладачів суспільнознавчих дисциплін для всіх навчальних закладів.

Організація наукової роботи в республіці. Створення Наукового комітету при Укрголовпрофосвіті Наркомосу (1921).

Роль М.Грушевського в розвитку української науки і культури. Українська наука у світовому контексті. Розвиток історико-філологічних, фізико-математичних, соціально-економічних наук. Популяризація наукових знань. Доробок істориків: М.Грушевського “Історія України-Русі” (близько 2 тис. наукових праць), Д.Багалія “Колонізація Новоросійського края и первые шаги его по пути культуры”,

“Історія Слобідської України”, Д.Яворницького “Історія запорізьких козаків”. Наукова діяльність А.Кримського. Дослідження в галузі літературознавства, етнографії, мистецтвознавства, математики (прикладна математика – Д.Граве, чиста математика – Г.Пфейффер, математична фізика – М.Крилов), економічної географії, статистики й етнографії, історії права (М.Василенко), ботаніки і біології (П.Тутковський), медицини і біології (Д.Заболотний, О.Богомолець, О.Корчак-Чепурківський, М.Стражеско, В.Філатов).

Координація досліджень наукових установ республіки та окремих вчених Всеукраїнською академією наук (ВУАН, 1924). 1925 р. – перетворення Академії наук у Всесоюзну установу. Вибори нових академіків (1929): О.Богомольця – за спеціальністю патофізіологія, О.Динника – механіка, Є.Орлова – хімія, О.Леонтовича – фізіологія, Є.Патона – електрозварювання, Г.Проскуру – аерогідродинаміка, П.Тичину – літературознавство, Д.Яворницького – етнографія та ін. Активізація науково-дослідної роботи. Створення науково-дослідних установ (сільськогосподарського машинобудування та машиновипробування). Наукові дослідження в галузі генетики й селекції.

Становлення української радянської літератури. Ідея відмежування культури від “буржуазного” суспільства, ігнорування традицій минулого. М.Хвильовий нові творчі принципи української літератури (розкриття прекрасного в людині). Твори “Вальдшнепи”, “Куди ідеш”, “Думки проти течії” – ідея незалежності української літератури. Великий вплив на широкий загал України творів П.Тичини (“На майдані”, “Псалом залізу”, “Сійте”), В.Сосюри (“Відплата”, „Червона зима”), В.Еллана-Блакитного (“Удари молота і серця”, “Червоні зорі”).

Бурхливий розвиток української літератури. Романтизм. Поява нових письменників: А.Головка (роман “Мати”), Б.Антоненко-Давидович (роман “Смерть”), І.Ле (роман “Міжгір’я”), В.Гжицький (роман “Чорне озеро”), Ю.Яновський – найталановитіший тогочасний письменник (романи “Майстер корабля”, “Чотири шаблі”). Герої романів Ю.Яновського – повстанці, які нагадують запорожців. Драматичні твори Я.Мамонтова, І.Кочерги, М.Ірчана (“Родина піткарів” і “Підземна Галичина”), А.Головка (“В червоних шумах”), Д.Бедзика (“Шахтарі”), І.Микитенка, І.Корнійчука.

Активізація літературного життя на західноукраїнських землях. Розквіт літературних і мистецьких угруповань молодих літераторів: літературна група “Логос” (1922 р., Львів) – В.Винниченко, М.Лосицький, О.Мохе, О.Семчук (активісти журналу “Поступ”); літературна група “Митува” (1922 р., Львів), “Літературно-науковий вісник” – Д.Донцов, Ф.Дудко, В.Стефанік, Марко Черемшина, Ю.Липа та ін.

Модерний театр, нова українська драматургія. І Кочерга (“Фея гіркого мигдалю”), Є.Кротевич („Син сови”, “Сентиментальний чорт”), Я.Мамонтов (“Веселий хам”, “Коли народ визволяється”).

Театри ім. Т.Шевченка, ім. І. Франка, “Березіль”. Діяльність Леся Курбаса. Різностильова постановка вистав: традиційно-реалістичний стиль (“У пуші” Лесі Українки), психологічний (“Чорна Пантера і білий Ведмідь”, “Гріх” В.Винниченка), символічний (“Драматичні етюди” О.Олеся), народний гротеск (“Різдвяний вертеп”) тощо. Театральні студії, роз’їзні театри. Тогочасні талановиті молоді актори – І.Замичковський, О.Сердюк, Н.Ужвій, К.Осмелявська, І.Мар’яненко, О.Ватуля, А.Бучма, Ю.Шумський та ін.

Подальший розвиток кіномистецтва. Створення Всеукраїнського фотокіноуправління (ВУФКУ – 1922 р.), Головного комітету контролю за репертуаром (Головрепертком) та об’єднання кінопрокату – Радкіно. Проблематика кінофільмів 20-х років: революційні ідеї, соціальні й національні теми, історичні фільми (“Тарас Трясило”) побутові сюжети “Микола Джеря” І. Нечуй-Левицького, “Борислав сміється” І.Франка.

Творчі здобутки українських кіномитців. Вихід радянських кінофільмів на зарубіжні екрани: “Асканія Нова” (1925, Париж), О.Довженко – співець романтики життя і краси. Світове визнання творчості (фільми “Звенигора”, “Арсенал”, “Земля”).

Розвиток української професійної музики. Музичні об’єднання, гуртки, товариства. Українська модерна музика. Видатні постаті музичних кіл Києва: Л.Ревуцький, Б.Лятошинський, В.Костенко, М.Вериківський, Г.Хоткевич.

Символізм та модерн в українському малярстві. Традиції українського іконопису та фольклору у малярстві. Створення Академії мистецтв. Модерн в українському образотворчому мистецтві. Творчість М.Бойчука, І.Їжакевича, Ф.Красицького, І.Труша та ін. Школа українських монументалістів. М.Бойчук – пошук нового стилю вітчизняного мистецтва, поєднання національних традицій і новітніх досягнень світової культури. Конструктивні особливості візантійського та давньоруського живопису середньовічних фресок, іконопису. Монументальні розписи: Луцьких казарм у Києві, санаторію поблизу Одеси, Червонозаводського театру в Києві (всі знищено). Картина Т.Бойчука “Біля яблуні”.

Творчість Івана Їжакевича (1864-1962) – художник станкового, монументально-декораційного, театрального-декораційного мистецтва, графік, ілюстратор книг і журналів. Серія малюнків про життя і побут народу: “Кий, Щек, Хорив і сестра їх Либідь”, картини “Український

косар”, “На Дніпрі”, “Біля кузні”, графічний твір “Запорожці готують-ся в похід”, ілюстрації до творів Т.Шевченка, І.Франка.

Фотій Красицький (1873-1944) – талановитий живописець. Полотно “Гість із Запоріжжя”.

Іван Труш (1869-1941) – видатний західноукраїнський художник-пейзажист. Найвідоміші пейзажі – “Луки і поля”, “Самотня сосна”, “Сосни”, “Старі пні”, “Захід сонця в лісі”, “Гагілки”, “Гуцулка з дитиною”, “Сільський господар”, портрети І.Франка, В.Стефаника, М.Лисенка, Лесі України.

Нова українська графіка. В.Кричевський – видатний український живописець (1879-1947). Найвідоміші картини: “Наречена”, “Три віки”, або “Три покоління”, триптих “Життя” (“Кохання”, “Сім’я” “Повернення”), портрет Т.Шевченка, автопортрет “У білому кожусі”.

РОЗДІЛ 13. УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА В 30-ТІ РОКИ. “РОЗСТРІЛЯНЕ ВІДРОДЖЕННЯ”

Суперечливість культурного розвитку в Україні. Ліквідація масової неписьменності, доступ до знань широкого загалу, поширення мережі шкіл, введення загальної семирічки в селах, перехід до середньої освіти в містах, розширення вищих навчальних закладів, наукових і культурних установ – швидке зростання загальноосвітнього, культурно-технічного рівня населення, підготовка нової генерації радянської інтелігенції. Ідеологічний політичний тиск на українське національно-культурне відродження. Хвилі масових репресій, переслідування наукової інтелігенції. Доля М.Хвильового. Тоталітарні чистки Наркомосу УССР, наукових, педагогічних, культурно-освітніх установ (М.Скрипник).

Сталінська концепція культури “пролетарської за змістом і національної за формою” і її наслідки в Україні. Створення і підтримка легенд, міфологічних уявлень про радянську дійсність, підконтрольне посилення національно-патріотичних мотивів. Силове запровадження методу соціалістичного реалізму в художній творчості, цькування ін-акодумців, запобігання інакомисленню. Жертовність та соціальний конформізм колоритних постатей українського національно-культурного ренесансу.

Репресії проти діячів культури (М.Яловий, О.Вишня, Г.Косинка, Д.Фальковський, К.Буревій, С.Єфремов, В.Підмогильний, Є.Плужник, М.Яворський, О.Грушевський, М.Куліш, М.Драй-Хмара, С.Пилипенко, батько і сини Крушельницькі та ін.). Масштаби трагедії української культури (1930 р. друкувалися 259 українських письменників, 1938 р.

– 36. Померли своєю смертю тільки 10). Ю.Лавріненко – “Розстріляне відродження” та “Репресованне відродження”. Знищення “реакційно-культових” пам’яток історії та культури (припинили існування 75-80% церков. Руїнація, використання на інші потреби).

Українська культура 20-30-х років – соціальний феномен. Особливості організації системи шкільної справи: залучення до навчання всіх дітей, ліквідація неписьменності, початок впровадження всеобучу (1930 р.). Стандартизація навчальних програм, вимоги до вчителів дотримуватися тексту підручника при викладі матеріалу, запровадження єдиного дня початку навчального року – 1 вересня (1935 р.), закінчення наприкінці червня, навчальне завантаження учнів протягом 10 класів, тривалість уроку 45 хв., порядок прийняття до школи, переведення до наступних класів, проведення іспитів, п’ятибальна система оцінки знань, домінування навчального процесу українською мовою, поступова втрата національних ознак (1932 р.)

Розширення мережі загальноосвітніх шкіл, закладів вищої та спеціальної освіти. Уніфікація вищих навчальних закладів технічного профілю, визначення рівня підготовки спеціалістів. Спеціальна освіта. Відновлення роботи університетів Києва, Харкова, Одеси (1933 р.), відкриття університету у Дніпропетровську. Перетворення міст республіки на вузівські центри (28). Скасування плати за навчання у всіх вузах і технікумах (1934 р.), встановлення державної стипендії. Скасування обмежень (1935 р.), пов’язаних із соціальним походженням.

Проведення чисток у середніх закладах освіти, науки і культури.

Розвиток наукових досліджень в умовах посилення тоталітаризму. Реформування наукових закладів. Українська Академія наук 1938 р. (колишня ВУАН). Заснування науково-дослідницьких центрів у Харкові, Одесі, наукових кафедр науково-дослідних інститутів (НДУ). Порушення традиції таємного голосування при формуванні кадрового складу академії (дійсні члени ВУАН, академіки О.Богомолець, М.Вавілов, О.Палладій, Є.Патон, М.Холодний, Д.Яворницький та інші; партійні функціонери: В.Затонський, Г.Крижанівський, М.Скрипник, О.Шліхер, С.Семковський, Ю.Юринець, М.Яворський). Політичні репресії проти вчених. Закриття кабінету національних меншин (1931-1933 рр.).

Наукові досягнення. Дослідницька діяльність вчених-фізиків Українського фізико-технічного інституту (УФТІ, Харків, 1928 р.) І.Курчатова, Л.Ландау, К.Синяльникова, О.Лейпунського, А.Вальтера і П.Латишева: штучне розщеплення ядра атома літію швидкими протонами (1932 р.). Центр теоретичної фізики світового рівня. Запровадження вчених ступенів та звань, почесних звань.

Діяльність Наукового товариства ім. Шевченка у Галичині. Складнощі фінансування. Провідні вчені М.Возняк – історик літератури, І.Зелінський – мовознавець, Я.Пастернак – археолог, І.Витанович – економіст, Ф.Колесса – музикознавець, В.Левицький – математик, В.Кубійович і Ю.Полянський – географи, В.Старосельський – правознавець, М.Панчишин – лікар та інші.

Ствердження національних цінностей у творчості українських письменників. 1934 р. – Перший з'їзд письменників. Утворення Спілки радянських письменників України (об'єднання – 300 чол.). Вихід у світ великої кількості поетичних збірок: “Вітер з України”, “Чуття єдиної родини”, “Сталь і ніжність” П.Тичини; “Знак терезів”, “Літо”, “Збір винограду” М.Рильського; вибрані поезії й епічні поеми “Безсмертя” та “Батьки й сини” М.Бажана; “Червоні троянди”, “Люблю” В.Сосюри; Л.Первомайського, П.Усенка, А.Малишка, Л.Дмитерка, І.Муратова та інших – реалізація творчого потенціалу української поезії.

Романи й повісті: П.Панча “Облога ночі”, “Голубі ешелони”, О.Десняка “Десну перейшли батальйони”, Ю.Яновського “Вершники”, О.Скляренка “Шлях на Київ”, Ю.Смоліча “Вісімнадцятилітні”, Л.Рибак “Дніпро”, П.Кочури “Іван Богун” та інших – реалізація творчого потенціалу прозаїків України. Творча доля О.Вишні.

Здобутки українського образотворчого мистецтва. Створення єдиної Спілки радянських художників України. Перший з'їзд художників України (1938 р.), завдання – виховання молодих кадрів, ліквідація формалізму в мистецтві, змалювання героїв і подій сучасності. Помітні полотна молодих митців – “Переможці Врангеля” Ф.Кричевського, “Кадри Дніпробуду” К.Трохименка, “Дорога в колгосп” М.Бурачека; графічні твори до відзначення 125-річчя з дня народження Т.Шевченка – “Шевченко на Україні”, “Шевченко серед селян” В.Касіяна; “Катерина”, серія “Дорогами України”, М.Дерегуса, цикл ілюстрацій до ювілейного видання “Кобзаря” І.Жакевича.

Пошук нових художніх форм. Модернізм, авангардизм (К.Малевич – “Білий квадрат”, “Чорний квадрат”, “Червона кіннота”, “Селянський спас”; В.Седля – ілюстрації до “Кобзаря”, О.Довгаль – “Розподіл пайка”, М.Котляревська – “Оплакування”, Л.Левицький “В'язниця”, В.Єрмилов “Знамення” та ін.).

Монументальна скульптура. М.Манізер – пам'ятники Т.Шевченку в Каневі, Харкові (1935 р.), Києві (1939 р.); А.Страхов – статуя О.Пушкіна; Ю.Білоостоцький – надгробки М.Лисенку та М.Заньковоцькій; Г.Пивоваров – монументальні скульптури для Все-союзної виставки у Москві, скульптурні портрети І.Франка, Т.Шевченка, О.Довженка.

Поширення світових течій образотворчого мистецтва (модернізм, абстракціонізм, футуризм, кубізм, кубофутуризм, конструктивізм) в образотворчому мистецтві та архітектурі України 10-30-х років: О.Архипенко, О.Екстер, І.Кавалерідзе, Л.Лисицький, Д.Бурлюк, В.Бурлюк, О.Богомазов, В.Єрмилов та ін.

Українське народне мистецтво (І.Гончар, М.Примаченко, Я.Герасименко, К.Білокур та ін.). Гончарство (с. Опішня), решетилівські вишивальниці, декоративний живописний натюрморт.

Театральне мистецтво. Стан розвитку (84 професійний театри: 6 – опери та балету, 2 – муз. комедії, 12 – юного глядача, 39 – робітничо-колгоспних та інших, з них давали вистави українською мовою – 57). Знищення театру “Березіль” (1933 р.), арешт і розстріл О.Курбаса (1937 р.).

Київський драматичний театр ім. І.Франка (режисер Г.Юра) – провідний заклад України. Репертуар – п’єси “Загибель ескадри”, “Платон Кречет” О.Корнійчука, “Соло на флейті” І.Микитенка, „Боягуз” О.Крона, “Безталанна” І.Карпенка-Карого, “Борис Годунов” О.Пушкіна та ін. Визнані глядачами актори театру – Ю.Шумський, Н.Ужвій, Г.Борисоглібська, А.Бучма, О.Сердюк та ін.

Київський театр опери і балету – постановка оперної класики: “Наталка Полтавка”, “Запорожець за Дунаєм”, “Мазепа”, “Євгеній Онегін”, “Снігуронька”. Невдалі спроби осучаснити балет, постановка спектаклів на виробничу тематику.

Провідні оперні артисти – М.Литвиненко-Вольгемут, О.Петрусенко, З.Гайдай, І.Паторжинський, М.Донець, М.Гришко та ін.

Успішна діяльність Київського російського драматичного театру ім. Л.Українки; Запорізький драматичний театр ім. М.Заньковецької, Сумський драматичний ім. М.Щепкіна, Харківський драматичний театр ім. Шевченка та інші. Заснування театрів наприкінці 30-х років – Чернігівський ім. Шевченка, Кам’янець-Подільський ім. Г.Петровського, Житомирський ім. М.Щорса.

Активна діяльність робітничо-колгоспних театрів, театрів юного глядача, театрів ляльок.

Становлення і утвердження українського кіномистецтва. Випуск 55 фільмів (1933-1938 рр.) Київською “Українфільм” та Одеською кіностудіями: “Вершники”, “Богдан Хмельницький” (реж. І.Савченко); “Дитинство”, „В лодях”, „Мої університети” (реж. М.Донської); “Моряки” (реж. В.Браун); „Дума про козака Голоту”, “Щорс” (реж. О.Довженко), “Червона хустина”, “Коліївщина”, “Прометей” (реж. І.Кавалерідзе). Озвучення старих стрічок, екранізація драматичних та оперних спектаклів “Наталка Полтавка”, “Сорочинський ярмарок” та ін.

Творчі здобутки в національній музиці. Музика як засіб партійної пропаганди. Революційні мотиви. Збереження і розвиток кращих національних рис народної музичної творчості та класики з новим ідейним змістом у піснях, думах та інших музичних жанрах. Музичні жанри великої форми (“Жовтнева кантата” М.Вериківського, симфонія №2 Лятошинського, симфонічна поема “Похід” А.Штогаренка, концерт для фортепіано з оркестром (В.Косенка, П.Жуковського); оперна музика – опера “Щорс” (1938 р.) Б.Лятошинського, “Богдан Хмельницький” (1940 р.) М.Вериківського, “Трагедійна ніч” К.Данькевича, “Жакерія” О.Жданова, “Невідомі солдати” П.Козицького; балетна музика: “Міщанин з Тоскани” В.Нахабіна, українські опери О.Рябова, балет “Лілея” К.Данькевича – яскрава сторінка української музичної творчості.

Культурно-освітні заклади – „активні провідники політики партії”. Розширення мережі культурно-освітніх закладів – клубів, бібліотек – 43 тис. (дитячих і для дорослих). Підготовка культосвітніх кадрів, відкриття бібліотечних технікумів, народних університетів культури, музичної культури. Центральні та обласні бази самодіяльного мистецтва – обласні Будинки народної творчості, 1940 р., 31 190 гуртків художньої самодіяльності. Відкриття літературно-меморіального музею Т.Шевченка (Київ), музеїв П.Мирного та В.Короленка (Полтава), М.Коцюбинського (Вінниця, Чернігів).

Республіканські та обласні огляди й олімпіади художньої самодіяльності. Розширення мережі кіноустановок і радіоточок (1940 р. – 6116 кіноустановок, 10 радіостанцій, 1303 тис. радіоточок).

Видавнича справа. Поліграфічна база України в 1941 р. – 930 друкарень (70 районних), 14 республіканських видавництв: Видавництво АН УРСР, Держполітвидав, Державне видавництво колгоспної та радгоспної літератури, Дитвидав, “Комуніст”, “Молодий більшовик”, “Радянська школа” та ін. Поліграфічні новобудови – книжкова фабрика ім. Фрунзе у Харкові, книжково-журнальна фабрика в Києві, Донецький поліграфічний комбінат, друкарні в обласних і районних центрах. Реконструкція друкарень – Київської, Дніпропетровської, Одеської, Полтавської.

Преса (2 тис. газет, разовий тираж 7 млн. примірників, 1941 р.). Нові газети: “Советская Украина” (1938 р.), “Комсомольское знамя” (1938 р.), “Колгоспник України” (1939 р.), „Радянська освіта” (1940 р.). Вихід нових громадсько-політичних та літературних журналів “Літературна критика” (1938 р.), “Україна” (1941 р.). Продовжили друкування – “Літературна газета”, журнали “Радянська література”, “Літературний журнал”, “Літературний Донбас”, “Театр”, “Народна твор-

чість”. На західних землях – “Нова культура”, “Вісник”, “Напередодні” та ін.

Львів – найбільший видавничий центр Західної України у 30-х роках. Потужна видавнича спілка “Діло” (часописи “Діло”, “Бібліотека діла”). Концерн видавця І.Тиктора “Українська преса” (щотижневіки “Наш прапор”, “Народна справа”, дитячий щомісячник “Дзвіночок”, “Українська бібліотека”). Видавці М.Тараненко (книжечки для дітей, журнал-щомісячник “Світ дитини”), Б.Готовський (журнал “Юні друзі”). Видавництва в Коломиї і Жовкві. 1941 р. – в Галичині виходило 143 назви газет і журналів.

РОЗДІЛ 14. КУЛЬТУРА УКРАЇНИ В РОКИ ВІЙНИ

Культурне і національне життя на окупованій території та в евакуації. Військово-політичний терор гітлерівських окупантів. Масове знищення населення, вивезення на каторжні роботи. Зруйнування 17 тис. промислових підприємств, радгоспів, колгоспів. Руїнація 714 міст і містечок, понад 28 тис. сіл. Втрати наукових, культурно-освітніх, медичних установ, вузів, шкіл. Заборона публічних зібрань, створення товариств, діяльності засобів масової інформації, нагляд за діячами літератури і мистецтва, закриття шкіл (крім початкових). Масові розстріли інтелігенції (О.Теліга, І.Ірлявський, І.Рогач та ін.). Пограбування мистецьких та культурних цінностей (вивезення рукописів, стародруків, інкунабул – перших книг, друківаних набірними літерами, музейних експонатів). Зруйнування понад 150 музеїв, вивезення понад 330 тис. експонатів, втрата 50 млн. книг – половини всього довоєнного фонду, пограбування Києво-Печерської лаври, Софійського собору, історичного музею у Києві, історико-археологічного заповідника Ольвія, ольвійських колекцій, музеїв Миколаєва, Одеси, Києва, Херсона; руїнація 1 тис. пам’яток зодчества – Успенський собор Києво-Печерської лаври та ін.

Українська наука в евакуації (Уфа – Президія АН України, Нижній Тагіл – Інститут електрозварювання, Челябінська область, Копейськ – інститут енергетики, Свердловськ – Інститут чорної металургії, Алма-Ата – фізико-технічний інститут, Ташкент – Інститут очних хвороб). Виробничі зв’язки евакуйованих інститутів і підприємств. Відновлення наукових досліджень: Є.Патон (електрозварювання), М.Стражеско (лікування ранової інфекції і сепсису), В.Філатов (лікування зору). Історичні дослідження. Видання підручника “Історія України” у 4 т. (т. 1 – від найдавніших часів до 1654 р.), “Нарису істо-

рії України”, “Наукових записок” (т. 1) Інституту історії та археології України АН УРСР.

Освітня діяльність вузів в евакуації (Казахстан, Кизил-Орда – Київський і Харківський університети; Туркменія, Байрам-Алі – Одеський університет; Узбекистан, Чугчик – Харківський хіміко-технологічний; Ташкент – Київський, Пржевальськ – Миколаївський суднобудівний інститут). Навчальна діяльність шкіл, дитячих будинків, ремісничих училищ (Саратовська обл. – 30 українських шкіл і класів, Свердловська – 18, Новосибірська – 11).

Виступ на захист Батьківщини студентів, викладачів, представників творчої і наукової інтелігенції, письменників (80 чоловік – М.Бажан, І.Гончаренко, А.Малишко, І.Нехода, М.Рудь, М.Стельмах, О.Гончар та ін. Загинули 25 чоловік – О.Десняк, Л.Качура, М.Трублаїні, Д.Каневський та ін.).

Літературний доробок поетів П.Тичини, М.Бажана, М.Рильського, В.Сосюри та ін. (Поєма “Похорон друга”. Поєма “Данило Галицький”. Збірка патріотичних віршів “Слово про рідну матір”, “Світова зоря”, поєма “Жага”. Збірники “В годину гніву”, “Під гул кривавий”). Публікації С.Олійника, І.Неходи, М.Шпака, М.Нагнибди, В.Бичко та ін. Прозові твори Ю.Яновського, Івана Ле, В.Василевської (“Земля батьків”, “Люба”, “Тут були німці”, “Шевченко”, “Райдуга”). Воїнський героїзм у творах А.Головка, Н.Рибака, Ю.Смолича, О.Довженка, С.Скляренко та ін.

Українське книгодрукування та українська преса (Саратов – Москва – 850 назв книг, брошур, журналів, плакатів, 15 млн. примірників. Журнали “Українська література”, “Україна”, “Перець”. Газети “Радянська Україна”, “Література і мистецтво”, “Партизанська правда”, “Народний месник” “Вільна Україна”). Поширення радіомовлення. Українські радіостанції (Саратов – ім. Т.Шевченка, Москва – “Радянська Україна”).

Український театр та кіно під час Другої світової війни. Внесок українських театральних колективів, ансамблів, артистичних бригад у перемогу (Київський театр опери та балету ім. Т.Шевченка – 22 бригади, 920 концертів; Запорізький ім. М.Заньковецької – 3 бригади, 214 вистав і концертів. Київський драмтеатр ім. І.Франка – 206 вистав і концертів на фронті; всього 108 концертних бригад).

Драматичний репертуар. Воєнно-патріотична тематика (п’єси О.Корнійчука “Фронт”, Л.Леонова “Навала”, К.Симонова “Російські люди”, п’єси О.Левади, Л.Первомайського, В.Вишневецького та ін. *Історико-героїчна тематика* (п’єси І.Кочерги “Ярослав Мудрий”,

М.Старицького “Маруся Богуславка”, опера С.Гулака-Артемовського “Запорожець за Дунаєм” та ін.).

Учасники фронтових бригад, корифеї української сцени Г.Юра, А.Бучма, М.Крушельницький, Д.Мілотенко, О.Сердюк, О.Вагуля, П.Кумаченко, М.Ковченко; В музичному жанрі – І.Паторжинський, М.Литвиненко-Вольгемут, З.Гайдай, Л.Руденко, П.Білінник.

Тема війни в українському кіномистецтві і пісенній творчості. Творча діяльність Київської та Одеської кіностудій в Ашхабаді і Ташкенті (Л.Луков “Олександр Пархоменко”, М.Донської “Нескорені”, “Як гартувалася сталь”, “Райдуга” – відзначений призом „Золотий Оскар”, І.Савченко “Партизани в степах України”). Здобутки документального кіно, кінохроніки, кіножурнали, кіновипуски – літописи боротьби з окупантами (О.Довженко “Битва за нашу Радянську Україну”, 1943 р.).

Військово-патріотична тематика у творчості композиторів періоду війни (350 музичних різножанрових творів – масові бойові пісні, похідні марші, симфонії, опери, квартети, квінтети, тріо, камерні твори, кантати, романси та ін.).

Образотворче мистецтво в умовах воєнного часу. (Художня пропаганда, збір матеріалів бригадами художників, випуск фронтових газет і бойових листків – О.Будников, М.Огнівцев, М.Пархета). Фронтові шляхи і творчість художників І.Макогона, С.Григор’єва, С.Єржиковського, О.Любимського, В.Бородай, В.Задорожного та ін. (Загинули: скульптори Б.Іванов, Г.Пивоваров, живописці Ф.Кличко, П.Сударик, О.Нестеренко, графіки В.Нерубенко, Л.Вербицький, П.Горілий). Воєнно-патріотична тематика полотен художників М.Глуценка, М.Дерегуса, В.Касіяна, Ф.Самусева, К.Трохименка, О.Шовкуненко, Т.Яблонської та ін. *Провідні жанри образотворчого мистецтва воєнного часу* (графіка, плакат, політсатиричний малюнок). Українські митці воєнної доби – засновники національних культур інших народів. Зростання національної свідомості українського народу під впливом воєнних подій.

РОЗДІЛ 15. УКРАЇНЬКА КУЛЬТУРА У ПОВОЄННІ РОКИ

Складний і суперечливий характер культурного розвитку. Відбудова матеріальної бази української культури (ремонт і будівництво шкільних і дошкільних приміщень, наукових установ, університетів та інших закладів освіти, хат-читалень, бібліотек, клубів, театрів, кінотеатрів, музеїв, друкарень, майстерень художників і скульпторів, повернення культурних цінностей з евакуації і Німеччини).

Індустріалізація і розширення освітніх можливостей населення (культурно-освітні школи, семінари, Інститут підвищення кваліфікації культпрацівників). Будівництво і відбудова шкіл методом народної будови (2,4 тис. шкіл, 1945-1950 рр.). Підготовка вчителів. Школи робітничої (156) та сільської (575) молоді. Семирічне обов'язкове навчання. Впровадження восьмирічного обов'язкового навчання як середньої освіти (1958 р.). Профанація ідеї політехнізації освіти. Ідеологізація навчального процесу, запровадження обов'язкового вивчення російської мови. Масове відкриття російських шкіл у містах і селищах міського типу. Утвердження одномовності. Посилення контролю за ідейною спрямованістю навчально-виховного процесу.

Система вищої освіти та реорганізація її управління. Звуження сфери вживання української мови, вивчення історії України, української культури і національних традицій.

Подальший розвиток науки, наукові установи в Україні (розгортання роботи 29 науково-дослідних інститутів, відкриття наукових філій – АНУ у Львові (1944 р.), зростання кількості наукових співробітників. Активна участь у відбудовчих процесах президентів АН – О.Палладіна (з 1946 р.), Б.Патона (з 1962 р.) Дослідження в галузі технічних, фізико-математичних, хімічних, медичних, біологічних наук (розроблення і виготовлення першої в Європі малої електронно-обчислювальної машини “МЕОМ”, технології і новітня зварювальна апаратура, участь у програмах ядерних озброєнь, ракетно-космічної техніки. Генеральний конструктор космічних кораблів український вчений С.Корольов (1956 р.). Перший конструктор турбореактивних двигунів – академік А.Люлька. Командно-адміністративні методи управління наукою. Некомпетентне втручання партійно-державного керівництва. Ідеологічні кампанії сталінського керівництва, боротьба проти схиляння перед західною наукою і культурою, гоніння на кібернетику, генетику (“лисенківщина”).

Відновлення репресивної політики в культурно-науковій та літературно-мистецькій сфері як намагання зберегти контроль над національно-культурним розвитком суспільства. Посилення командно-адміністративних методів керівництва галуззю “культура” щоб не втратити можливості управління творчим процесом. Розгортання боротьби з націоналізмом. Нищівна критика сценарію фільму “Україна в огні” О.Довженка (“Платформа вузького, обмеженого українського націоналізму, ворожого ленінізму, політиці нашої партії і інтересам українського і всього радянського народу”, – Й.Сталін. 30 січня 1944 р.). Синхронність каральних акцій в західних областях (Львівській 1946 р., Мукачівській 1947 р.). Церковні собори. Поступове зни-

щення Української греко-автокефальної православної церкви. Каральні акції 1946 р. проти науковців Інституту мови і літератури АН УРСР М.Плісецького, Є.Кирилюка, І.Пільгука, С.Шаховського за дослідження української літературної мови, літератури.

Діяльність Л.Кагановича. 1946 р. – нищівна критика творчості М.Рильського, композиторів М.Вериковського, М.Колесси. Публічне приниження, примус каяття, визнання помилок (1946 р.). Критика творчості В.Сосюри за вірш “Любіть Україну”. Остракізм історичної науки, критика наукової спадщини М.Грушевського. Ідеологічний контроль за підручниками з історії, нагляд за її викладанням у закладах освіти – школах, технікумах, вищих навчальних закладах.

Підвищення ролі культурно-освітніх закладів у комуністичному вихованні населення. Відбудова і ремонт, зростання кількості клубних закладів, поповнення книжкових фондів політично-пропагандистською літературою, художніми творами, що прославляли Сталіна, нищення національної книги (111 назв книг політичних діячів і письменників), встановлення кіноустановок. Активізація самодіяльної художньої творчості. Контроль за творчою і видавничою діяльністю, засобами масової інформації, науковими експедиціями музеїв, репертуаром театрів, мистецьких колективів. Відкриття державного музею Т.Г.Шевченка в Києві (1949 р.).

Період “відлиги” та його роль у розвитку культури в Україні. Зміна культурної політики у 1956 р. Культурно-національне пробудження. Повернення українській культурі заборонених імен. Реабілітація поетів В.Еллана-Блакитного, В.Чумака, письменника М.Ірчана та інших, драматурга М.Куліша, режисера Л.Курбаса, кінорежисера О.Довженка, припинення нападок на поетів і композиторів. Публікація поеми А. Малишка “Прометей”, творів О.Гончара “Прапорonoсці”, “Таврія”, “Людина і зброя”, М.Рильського “Ленінградські нариси”, М.Бажана “В дні війни”, П.Воронько “Весняний грім”, М.Стельмаха “Шляхи світання”, “Правда і кривда”, В.Некрасова “В окопах Сталінграда”, Ю.Яновського “Жива вода”, П.Панча “Томоніла Україна”, О.Довженка “Поема про море”, “Зачарована Десне”. Нова сторінка в українській літературі – поетичні збірки “Троянди і виноград” М.Рильського, “Проміння землі” Л.Костенко, “Правда кличе” Д.Павличка та інші.

Відновлення діяльності українознавчих студій, театрів (повернення з евакуації, створення нових. У кінці 40-х було 96 театрів). Підвищення художнього рівня театрального мистецтва (спектакль “Милана” Г.Майбороди, Київський театр опери та балету ім. Шевченка, “Дума про Британку” Ю.Яновського, Київський драматичний театр

ім. І.Франка, “Даруйте коханим тюльпани” О.Сандлера, Одеський драматичний театр). Проведення фестивалю “Перша українська театральна весна” (березень–травень 1958 р.).

Розвиток українського кіномистецтва. Творчий успіх творців кінофільмів “Нескорені”, “В далекому плаванні”, “Украдене щастя”, “Командир корабля”, “Тривожна молодість”, “Весна на Зарічній вулиці”, “Тарас Шевченко” (1956 р.), “Земля”, “Мати”, “Назар Стодоля”. Широка популярність фільмів „Надзвичайна подія” режисера В.Івченка, “Партизанська іскра” О.Маслокова та М.Маєвського, “Григорій Сковорода” І.Кавалерідзе та ін.

Діяльність студій хронікально-документальних і науково-популярних фільмів.

Розвиток української музичної культури. Творчість композиторів Б.Лятошинського, Г.Майбороди, Ю.Мейтуса, К.Данькевича, А.Штогаренка, С.Людкевича. Постановка опер “Богдан Хмельницький” К.Данькевича, “Довбуш” С.Людкевича, “Лісова пісня” В.Кирейки. Постановка балетів “Маруся Богуславка” А.Свєтчикова, “Ростислава” Г.Жуковського та ін. Музика до оперет композиторів О.Рябова, В.Рождественського, А.Кос-Анатольського, В.Лукашова. Пісенна творчість композиторів П.Майбороди, А.Філіпенка, А.Кос-Анатольського, П.Козицького, М.Дремлюги, А.Штогаренка, І.Шамо. Сприяння доробку композиторів подальшому розвитку всіх музичних жанрів.

Особливості відбиття воєнних подій в українському живописі. Фронтові спогади та малюнки, особисті враження і переживання в полотнах художників Д.Безуглого, С.Отрошенка, Л.Чичкана, С.Самусєва (“Форсування Дніпра”, “Німецькі окупанти на Україні”, “Помстимося”, “Подвиг сержанта Якова Приходька”). Трагічні події перших днів війни в творчості Т.Яблонської. Історична тематика в творчості В.Задорожного, І.Гончара, А.Білостоцького та О.Супруна (картина “Богдан Хмельницький залишає в заставу кримському ханові свого сина Тимоша”, горельєф “Переяславська Рада”, скульптурна група “Перед боем. Богдан Хмельницький, Максим Кривоніс, Іван Богун”). Партизанська тематика О.Шовкуненка. Графіка повоєнних років (В.Касіян, ілюстрації до “Кобзаря”, 1954 р.). Монументальна скульптура. Пам’ятники героям війни (молодогвардійцям – автори В.Агібалов, В.Мухін, В.Федченко, архітектор О.Сидоренко) і праці.

Поширення індустріалізації будівництва, стандартизація архітектури. Відбудова Києва, архітектурний ансамбль Хрещатика, українське містобудівництво. Нова Каховка (1951-1954). Типові проекти Будинків культури (І.Рожин), матроський клуб у Севастополі, Вистав-

ка передового досвіду в господарстві України у Києві. Соцреалізм у мистецтві.

Книгодрукування та преса в 50-х роках. Відновлення у 1948 р. роботи всіх друкарень. Популярні журнали – “Україна”, “Дніпро”, “Українська література”, “Перець”. Збільшення кількості назв, тиражу, журналів, газет (1958 р. – 3 329 газет, разовий тираж 9 208 тис. примірників, 488 журналів і періодичних видань, разовий тираж 31 746 тис.). Діяльність Українського державного видавництва, Видавництва Академії наук України, Державного видавництва образотворчого мистецтва та музичної літератури, Державного видавництва дитячої літератури України (1957 р., 1964 р. – “Веселка”). Збільшення видання книжок (1950 р. – 4136 назв, 1958 р. – 6 618 назв, 116,2 млн. примірників. Українською мовою 1950 р. – 1856 назв, 1958 р. – 3975). Суцільна радіофікація. Український республіканський радіокомітет (відновлено діяльність із 1944 р.). Подальше піднесення культури художньої творчості українського народу.

РОЗДІЛ 16. КУЛЬТУРА УКРАЇНИ В 60-80-х РОКАХ ХХ ст.

Кризові тенденції радянської соціально-економічної і політичної системи (невідповідність темпів розвитку країни зростаючим потребам суспільства).

Культура в умовах кризи радянської системи. Стан загальноосвітньої середньої і вищої школи. Адміністративно-командне управління системою освіти. Активні, але невдалі спроби реформування освіти. Реформування суспільства після ХХ з'їзду КПРС (1956 р.). Освіта як частина ідеологічної системи. Закон “Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР” (перетворення семи- і десятирічок на восьмирічні (обов'язкові) та одинадцятирічні загальноосвітні трудові політехнічні з виробничою практикою. Обов'язкове дворічне відпрацювання випускників шкіл, крім 20% кращих, учнів, перед вступом до вузу; надання можливості батькам обирати мову навчання дітей. Сприяння русифікації шкіл (у 60-х роках співвідношення українських шкіл до російських в обласних центрах і Києві складало 28% (укр.) і 72% (рос.), в інших містах – 16% і 84%). Запровадження загальнообов'язкової середньої освіти (1966 р.). Централізація управління освітою, створення Міністерства освіти СРСР: урізання автономії Міністерства освіти УРСР. Розширення середньої освіти, створення шкіл і груп із продовженим днем, шкіль-інтернатів, розширення мережі вечірніх, змінних і заочних шкіл. Пере-

хід до загальнообов'язкової середньої освіти (1976 р.). Розширення мережі дитячих позашкільних закладів – палаци і будинки піонерів та школярів, станції і клуби юних техніків та юних натуралістів, дитячі залізниці, флотилії, музичні школи, екскурсійно-туристські станції та ін. Організація відпочинку та оздоровлення дітей і підлітків у літніх піонерських таборах. Створення професійно-технічних училищ для випускників восьмирічок (1984 р. – середні професійно-технічні училища).

Збільшення кількості вузів і технікумів у зв'язку з впровадженням нової техніки в народне господарство, розвитком освіти і культури (1966 р. кількість вузів в Україні – 132, технікумів – 697). Реорганізація вечірніх інститутів, технікумів у стаціонарні вузи. Особлива увага – підготовці інженерів з автоматизації виробничих процесів, хімічного машинобудування, технології пластмас, штучного волокна, електроніки. Негативні наслідки реформування в галузі освіти впродовж 60-80-х років (формалізм, заідеологізованість та догматизм у навчанні, підготовка фахівців-технократів, руйнування основ традиційної культури, моралі, нищення національної школи).

“Теорія злиття націй” як основа політики тотальної русифікації української культури. Особливості її практичного втілення в культурне життя України (викривлене тлумачення інтернаціоналізму, надуманість, абсолютизування категорій “радянський народ”, “злиття націй”, “відмирання національних мов”). 1983 р. – розгляд Політбюро ЦК КПРС питання про додаткові заходи щодо вивчення російської мови (збільшення кількості годин у школах, підвищення заробітної плати вчителям російської мови, збільшення набору в педагогічні вузи). 1984 р. – “Основні напрями реформи загальноосвітньої і професійно-технічної школи” (про вільне володіння російською мовою випускників шкіл, відсутність рекомендацій щодо поліпшення вивчення рідної мови). Виключення із вищих навчальних закладів студентів-українців за “націоналізм”. Скорочення видань українською мовою (втрое). Перехід наукових видань на російську мову, в тому числі видавництва Академії наук УРСР “Наукова думка”. Репертуар кінотеатрів – 99% – російськомовний. Витіснення української мови з освіти, наукового вжитку, урядової і партійної документації.

Пробудження громадської активності й національне відродження. Рух “шістдесятників в Україні”. Нове осмислення національного культурного досвіду. “Шістдесятництво” в літературі. Захист української мови і культури – найважливіший напрям дисидентського руху. Протест проти русифікації частини інтелігенції (І.Дзюба, літературний критик. Праця “Інтернаціоналізм чи русифікація” – доводив, що це

продовження політики російського шовінізму і колоніалізму). Розправи над поетами В.Симоненком, Я.Кисельовим, прозаїком Г.Тютюнником. Нищення пам'яток національної культури: спалення бібліотеки (європейська література VII-VIII ст.) Київської академії у Видубицькому монастирі та відділу давньої української літератури в Інституті літератури АН УРСР, знищення кабінету рідкісної книги професора Київського університету О.Маслова, монументального вітражу, присвяченого Т.Шевченку, у вестибюлі Київського університету, монумента-пам'ятки "Соняшна Україна" (Київ). Репресія І.Гончара, руйнація його колекції, звинувачення в українських національних про-
равах, місничком патриотизмі, виселення з України першого секретаря ЦК КПУ П.Шелеста за книжку "Україно наша Радянська".

Нова хвиля репресій (60-70-ті роки) у сфері культури (обшуки опозиційної інтелігенції, звинувачення в антирадянській пропаганді й арешт І.Світличного, Є.Сверстюка, М.Осадчого, І.Геля, І.Калинця, письменника Г.Снігирьова – помер від тортур. Загибель популярного композитора В.Івасюка. 1980 р. – арешт і ув'язнення З.Красівського, О.Гейко-Матусевича, В.Стуса, О.Мешка, В.Чорновола, О.Шевченка, В.Калиниченка, 1981 р. – І.Кандиби, В.Січка; 1982 р. – М.Гориня та ін.

Українські правозахисники В.Стус, О.Тихий, Ю.Литвин, В.Марченко (померли в ув'язненні).

1987 р. – пом'якшення репресивної системи. Звільнення з ув'язнення „дисидентів”. Повернення до активної творчості письменників Л.Костенко, І.Драча, літературних критиків І.Дзюби, І.Світличної, Є.Сверстюка, публіциста В.Чорновола, живописця О.Заливахи.

Суперечливі процеси в розвитку науки. Нові наукові напрями. Досягнення в галузі гуманітарних наук. Політична та ідеологічна zaangażованість гуманітарного знання. Реформування української науки в 60-80-ті роки. Розширена мережа науково-дослідних установ (у 830 наукових установах працювало 95 тис. чол., близько 2 тис. мали ступені доктора і 20 тис. – кандидата наук). Базовий центр – республіканська Академія наук (50 науково-дослідних установ). Структура Академії – 3 секції, 9 відділів (відділення), згодом – 12. Провідні напрями досліджень – фізико-технічних і математичних, хіміко-технологічних і біологічних, суспільних наук. Створення 6 регіональних наукових центрів – Дніпропетровський, Донецький, Західний (Львів), Харківський, Південний (Одеса), Південно-Західний. Збільшення кількості науковців з науковими ступенями.

Відкриття і винаходи в українській науці (співдружність із вченими інших республік. Харків – створення одного з найбільших у світі

ізохронних циклотронів і ядерного реактора ВВР-10. Київ – розробка першої у світі системи автоматизації проектування схемного і програмного обладнання ЕОМ). Київська школа кібернетики академіка В.Глушкова. Дослідження академіків О.Антонова, М.Амосова, Є.Патона. Внесок у науку вчених – викладачів Київського університету – математиків М.Богомолова та Ю.Митропольського, хіміків А.Купріянова та А.Пилипенка, біологів П.Богача та О.Маркевича.

Труднощі і недоліки в науці. Теорія безконфліктного і триумфального сходження соціалізму. Хибне приписування соціалізму здатності органічно поєднувати свої переваги з наукою, національними формами організації. Недооцінка досягнень науково-технічної революції, орієнтир на середній технічний рівень у багатьох галузях економіки, закупівля нової техніки і технології замість розвитку вітчизняного машинобудування, відсутність необхідних стимулів для розвитку новітніх технічних розробок, низький відсоток впровадження їх у виробництво. Вихід у світ цікавих наукових розробок вчених – істориків, філософів, філологів, літературознавців, мистецтвознавців (М.Брайчевський – історичні розвідки „Коли і як виник Київ”, „Походження Русі”, “К происхождению древнерусских городов”, „Приєднання чи воз’єднання” – Торонто, 1972 р., – критика офіційної інтерпретації Переяславської угоди, викладеної в “Тезах про 300-річчя воз’єднання України з Росією 1654-1954 рр.”; Ю.Бадзьо – історико-філософська праця “Лист до українських та російських істориків” – заперечення теорії “триєдиного походження трьох слов’янських народів – російського, українського і білоруського”). Нестандартні підходи до вивчення історичного минулого українського народу та його культури в дослідженнях істориків О.Апанович, Я.Дзирі, О.Комана, І.Бойка, філософа Є.Пронюка, літературознавців І.Дзюби, Л.Махновця та ін.

Створення колективних наукових праць з історії України, держави і права, археології, філософії, літератури і мистецтва (“Історія Української РСР”, “Історія міст і сіл Української РСР”, “Археологія Української РСР”, “Історія українського мистецтва”, “Історія української літератури”, “Словник української мови”, “Українсько-російський словник”, “Українська Радянська енциклопедія” та інших). Неоднозначна їх оцінка наукової громадськості, ідеологічне нашарування, значна кількість позитивної інформації поряд з помилками у трактуванні окремих подій, фактів, явищ.

Розвиток національної літератури. Збільшення кількості поетів і письменників (1959 р. – 527, 1966 р. – 770). Відкриття нових відділень Спілки письменників – у Луганську і Житомирі (всього – 12).

Стимулювання творчої активності української інтелігенції: вихід у світ суспільно-політичних, наукових та літературних журналів (“Прапор”, “Український історичний журнал”, “Радянське літературознавство”, “Всесвіт”, “Знання та праця” та ін.); контакти із зарубіжними і науковими центрами; участь у міжнародних з’їздах та конференціях. Встановлення державної премії ім. Т.Шевченка (1962 р.).

Певне розширення меж творчої культурної та наукової діяльності. *Атмосфера лібералізації, пом’якшення цензури, відміна деяких постанов 40-х років, реабілітація і повернення в літературу несправедливо забутих та репресованих імен* (за сприяння М.Рильського посмертно реабілітовано поетів О.Олеся, М.Вороного, перевидано твори видатних українських композиторів XVIII–XIX ст. М.Березовського, Д.Бортнянського, А.Веделя).

Діяльність комісії з впорядкування посмертної спадщини літераторів (1956 р.). Опрацювання творів В.Чумака, В.Еллана-Блакитного, репресованих – В.Бобинського, О.Досвітнього, Г.Косинки, М.Ірчана, М.Куліша, Д.Фальківського та ін. Поновлення в рядах членів Спілки письменників Г.Епіка, Б.Коваленка, В.Поліщука, Г.Овчарова, З.Тулуба, Г.Хоткевича та ін. Реабілітація Б.Антоненко-Давидовича, А.Костенка, П.Кононенка, П.Колесника, А.Петруся-Карпатського, Ю.Шкрумеляка. Повернення до літератури М.Годованця, М.Гаська, М.Доленка, О.Ковіньки, В.Мисика та ін.

Поява великої кількості літературних творів різних жанрів – романи, повісті, оповідання. Високохудожні твори О.Гончара “Берег любові”, “Бригадрина”, “Циклон”, “Твоя зоря”, “Перекоп”, “Таврія”, “Тронка”, “Собор” (проблеми національного відродження, почуття національної гордості за свою історію, любов до рідної мови, культури, народних традицій). Романи Ю.Мушкетика “Позиція”, “Рубіж”, “Гайдамаки”, “Яса”, романи й повісті П.Загребельного “Диво”, “Роксолана”, “Я, Богдан”, “День для прийдешнього”, Р.Іванчука “Манускрипт з вулиці Руської”, “Вода з каменю”, Р.Іванченко “Гнів Перуна”, М.Шаповала “В пошуках скарбів”.

Романи “Вир” Г.Тютюнника, “Правда і кривда” М.Стельмаха, “Дикий мед” Л.Первомайського, трилогія “Вишневий сад” В.Батляка, “Крапля крові” Ю.Мушкетика та ін. Відчуття новизни життя в українській поезії. Збірки “Полудень віку” і “Листи на світанні” А.Малишка, “Ми – свідомість людства” П.Тичини, “Італійські зустрічі” М.Бажана, поезії П.Воронька, М.Нагнибиди, Д.Павличка та ін.

В.Симоненко, В.Стус – геніальні співці національного визволення. Дух епохи в творах В.Симоненка: “Скільки в тебе очей”, “Україно, п’ю твої зінці”, книга “Вино з троянд”, “Земне тяжіння”, “Подорож в

країну навпаки”, віршовані твори “Чую, земле, твоє дихання”, “Варвари”, “Прокляття”, “Моралісти нас довго вчили”, “Тиша” та ін.

Розквіт творчості Л.Костенко, І.Драча, Р.Лубківського, Д.Павличка, В.Коротича, Є.Сверстюка, Б.Олійника, М.Вінграновського, В.Коломійця та ін. Головний зміст творів – палка любов до України, вболівання за її долю, оспівування людських почуттів, праці, рідного краю.

Українська драматургія. Головні тенденції – потяг до сучасної тематики, утвердження боротьби за мир і творчу працю в п'єсах *О.Коломійця* (“Фараони”, “Планета надій”, “Дикий ангел”), *М.Зарудного* (“Веселка”, “Сині роси”, “Мертвий бог”, “Бронзова фаза”), *Л.Дмитерка* (“У золотій рамі”, “Дівоча доля”). Видання і наукове опрацювання літературної спадщини В.Еллана-Блакитного, В.Винниченка, М.Куліша, М.Хвильового.

Театральне життя (у 80-х роках діяло 87 професійних театрів, об'єднання “Укрконцерт”, 25 філармоній – понад 220 художніх колективів, 286 народних самодіяльних театрів. Провідні театри ім. І.Франка, ім. Лесі Українки (Київ), ім. Т.Шевченка (Харків), ім. М.Заньковецької (Львів). Звернення до культурної спадщини минулого, крапих зразків зарубіжного мистецтва. Постановка п'єс “Фауст і смерть” О.Левади, “Планета надій” О.Коломійця, “Хто за? Хто проти?” М.Стельмаха, “Нащадки Запорожців” О.Довженка, “Веселка” М.Зарудного, “Де твоє серце” О.Коломійця та ін. *Лауреати Державної премії України ім. Т.Шевченка актори:* М.Задніпровський, В.Заклунна, Ю.Мажуга, А.Роговцева, М.Рупшківський, Н.Ужвій, В.Дальський, В.Добровольський, Л.Гнатюк, А.Солов'яненко, А.Мокренко, М.Кондратюк, Є.Мірошніченко, *режисери* – С.Сміян, А.Скибенко, О.Король, В.Афанасьєв, О.Беляцький, І.Равицький, В.Загоруйко, В.Козьменко-Делідзе, М.Шейко.

Кіномистецтво – невід'ємна частина культури. Відродження українського поетичного кіномистецтва. Світова слава кінофільмів „Тіні забутих предків” (1956) режисера С.Параджанова (28 премій, у головній ролі І.Миколайчук), “Білий птах з чорною ознакою” режисера Ю.Іллєнка (VII Міжнародний кінофестиваль у Москві – Золота медаль, у головній ролі І.Миколайчук), “Вавилон ХХ” режисера І.Миколайчука.

70-ті роки. Кінострічки „В бій ідуть тільки старики”, “Ати-бати йшли солдати” режисера Л.Бикова, “Тривожний місяць вересень”, “Камінний хрест” Л.Осики.

80-ті роки. Кінострічки “Повість полум'яних літ”, “Криниця для спраглих”, “Вечір на Івана Купала”, “Лебедине Озеро” режисера Ю.Іллєнка. Визначне явище кіно – творчість О.Фіалка, О.Савченка,

Р.Сергієнка, К.Муратової. Режисери фільмів “Соломія Крушельницька”, “Меланхолійний вальс”, “Розпад”, “Поріг”.

Мультиплікаційне кіно. Високохудожні стрічки “Лікар Айболит та його друзі”, “Як їзачок і ведмедик небо міняли”, серія фільмів про пригоди козаків (“Як козаки сіль купували”, “Як козаки куліш варили”, “Як козаки наречених виручали”, “Як козаки олімпійцями стали” та ін).

Українське музичне мистецтво. Вдосконалення жанрів. Створення нових опер, оперет, балетів, симфоній, пісень. Популярні опери “Милана”, “Ярослав Мудрий”, “Арсенал”, “Тарас Шевченко”, Г.Майбороди, “Заграва” А.Кос-Анатольського, “Лісова Пісня”, “У неділю рано зілля копала” В.Кирейка, “Назар Стодоля” К.Данькевича, “Украдене щастя” Ю.Мейтуса, балети “Чіп поліно” К.Хачатуряна, “Ольга” Є.Станковича, “Либідь”, “Чорне золото” В.Гомоляки, “Тіні забутих предків” В.Кирейки та ін.

Розквіт української виконавської культури. Майстри оперного співу Д.Гнатюк, Є.Мірошніченко, А.Солов’яненко, М.Стеф’юк; балету – В.Калиновська, В.Ковтун, Т.Таякіна; диригентського мистецтва – С.Турчак. Постановка опери “Тарас Бульба” М.Лисенка, тріумф диригента творчого колективу Київського театру опери і балету – С.Турчака (Вісбаден, 1982 р.).

Створення камерних оркестрів (60-ті роки). Камерно-інструментальні твори. Симфонії В.Губаренка, Б.Яровинського, Л.Дичко, Ю.Іщенко. П’єси В.Бібіка, паєтти М.Скорика, мелодійні оперети В.Луканова, О.Сандлера. Сюїти, симфонічні композиції А.Штогаренка, Г.Майбороди, М.Скорика, В.Кирейка, Г.Ляшенка, В.Губаренка, Л.Колодуба, Я.Лапінського в репертуарі художніх колективів розвинутих західних країн.

Відомі музичні виконавці: піаністи – М.Крушельницька, Р.Лисенко, М.Сук; скрипалі – Б.Которович, О.Криса, О.Пархоменко; віолончелісти М.Чайковська, В.Червов; баяніст М.Ризоль.

Професійні пісенні і танцювальні колективи. Український народний хор імені Г.Верьовки, Державний симфонічний оркестр України, Заслужений академічний ансамбль танцю України, Капела бандуристів України, капели “Думка”, “Трембіта”, Черкаський український народний хор, Закарпатський народний хор, Буковинський ансамбль пісні і танцю, “Подільський ансамбль пісні і танцю “Льонок”, вокальне тріо сестер Байко, квартет ім. М.Лисенка та ін.

Перлини українських пісень, твори композиторів П.Майбороди, О.Білаша, І.Шамо, К.Домінченка. В.Івасюк – два крила української естрадної пісні (світові обрії і мистецька гідність. “Червона рута”

(1969), “Водограй” 1969), “Я піду в далекі гори” (1968), „Пісня буде поміж нас” (1969) та ін.). П.Дворський, пісні “Буковинське танго”, “Рідна мова”, “Мама Марія”, “Яремчанський водопад”, “Повернення додому”, “Товариство моє”, “Смерекова хата”, “Стожари”.

Новітня хвиля національно-визвольного руху кінця 80-х у пісенній творчості виконавців С.Ротару, М.Гнапюка, Н.Яремчука, В.Зінкевича, вокального тріо Мареничів, квартету “Явір”, ансамблю “Смерічка”, виконавців народних пісень Н.Матвієнко, Р.Кириченко.

Художня культура – архітектура, образотворче мистецтво. Відмова від еклектичних помпезних рис сталінських часів, західний конструктивізм. Стандартизація, уніфікація, примітивізм масових забудов. Цікаві громадські архітектурні проекти 80-х років – Палац “Україна”, Будинок інституту технічної інформації (арх. Л.Новиков, Ю.Броев), нові корпуси Київського національного університету (арх. В.Ладний, В.Коломієць, В.Морозов), музично-драматичні театри в Сімферополі (арх. С.Афзаметдінов, В.Юдін), Івано-Франківську (арх. С.Сліпець, Д.Сосновий), цирк у Дніпропетровську (арх. П.Нірінберг, С.Зубарьов), меморіальний комплекс Українського музею історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. у Києві (скульптори Є.Вучетич, В.Бородай, Ф.Согаян, В.Шведов, архітектори С.Стемо, В.Єлізаров, І.Іванов, Г.Кислий, М.Фещенко, художник С.Кириченко та ін.).

Тенденції в образотворчому мистецтві. Одіозне мистецтво – ідеологічна запрограмованість, догматизм, плакатність, мистецтво сповідування загальнолюдських цінностей, національних пріоритетів, право художника на вільну творчість.

Тема війни в творчості українських художників (Т.Голембієвська “Безсмертя”, В.Турін “Матері ждуть...”, О.Лопухов “Перемога”). Події та герої сучасності (Т.Яблонська “Льон”, В.Хитриков “Ми мирні люди”, В.Шаталін “Ідуть дощі”), полотна М.Бельського, Г.Томенка, А.Кошки та ін. Історичне минуле – картини циклу “Степ” М.Дерегуса, “Вольниця” О.Лопухова. Природа України – пейзажі “Весна”, “Зима” О.Шовкуненка, “Гроза наближається” М.Грищенка, серії “Київська сюїта” С.Ширика.

Образи людей праці, діячів науки і культури в творчості художників-портретистів В.Барського, М.Антончика, С.Григор’єва, В.Зарецького. Майстри книжкової графіки А.Базилевич, Г.Гавриленко, О.Донченко, Г.Якубович, Г.Корінь (поліжанровий художник – мозаїка, кераміка, розпис, гравюра).

Різнобарв’я відтінків, різноманітність напрямків і шкіл у творчості молодих художників-новаторів О.Литвинова, Є.Тополева, О.Гальківського.

Традиції українського народного мистецтва в творчості художника й етнографа І.Гончара. Творчість самодіяльних художниць В.Михальської, Є.Шимоняк-Косаковської, М.Примаченко, Г.Собачко, Г.Леончук, Л.Спаської, С.Чайки, Г.Верес та ін.

Ужиткове мистецтво, опішнянська кераміка І.Білик, В.Никитенко, А.Пошивайло та ін.

Українське монументальне мистецтво (70-ті роки – 90 нових пам'ятників і монументів). Пам'ятник загиблим громадянам і військовополоненим у районі Сирецького масиву Києва, монументи Вічної Слави в обласних центрах, пам'ятник “Україна – визволителям” (с. Міловецьке на Луганщині), пам'ятник Лесі Українки в Києві.

Релігійне життя. Втручання держави у духовну сферу суспільства. Адміністративне утвердження атеїзму (50-60-ті рр.). Постанова “Про проведення науково-атеїстичної пропаганди” (1954 р.). Зобов'язання щодо ведення атеїстичної роботи – не ображати почуттів віруючих та церковників, невтручання в діяльність церкви. Порухення обіцянок, поширення антирелігійної кампанії.

Активізація підпільної діяльності Української греко-католицької церкви. Функціонування Російської православної церкви (РПЦ). Визнання урядом, поширення корупції, лицемірства, співробітництво з органами державної безпеки.

Поширення православних сект, релігійних течій (йога, дзен-буддизм, кришнаїзм). Відродження релігії. Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації”. (Зростання чисельності віруючих – понад 30 млн. осіб., громадських релігійних організацій – понад 28 тисяч).

РОЗДІЛ 17. РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Політика демократизації. Роль інтелігенції у проведенні радикальних соціально-політичних і економічних реформ. Активні дії найвідоміших шестидесятників після Чорнобильської катастрофи 26 квітня 1986 р. Поема І.Драча “Чорнобильська Мадонна”, 1988 р. Пробудження інстинкту національного, мовно-культурного самозбереження. Відродження інтелектуальних і моральних цінностей. Іван Дзюба “Чи усвідомлюємо ми українську культуру як цілісність?”.

Деїдеологізація і деполітизація культурних процесів в Україні. Прийняття змін до Конституції УРСР (жовтень 1989 р.). Зміна державної політики щодо мови. Закон про державну мову. Основи законодав-

ства про культуру, їх практична реалізація. Діяльність товариства української мови ім. Т.Г.Шевченка національних культурних центрів та інших громадських об'єднань для відродження національної самосвідомості.

Публікації забороненої та неопублікованої української літератури минулих десятиліть та напрацювань української діаспори. Поступки в національній політиці. 1989 р. Заснування в Києві Всеукраїнського товариства “Просвіта” ім. Т.Шевченка (1992 р.), культурологічного товариства “Спадщина”, політичної організації “Народний Рух” на чолі з українськими літераторами – “шістдесятниками”. Пожвавлення в середовищі митців – виникнення незалежних театрів-студій, мистецьких угруповань. Боротьба за реальні гарантії творчої свободи та матеріальної незалежності від державного та партійного чиновництва. Вибори до Верховної Ради у березні 1990 р., прихід у парламент демократичної творчої інтелігенції. Проголошення “Акта про незалежність України” (24 серпня 1991 р.). Рішення референдуму 1 грудня 1991 р., Прийняття Конституції України (червень 1996 р.), визнання культури українського суспільства важливим чинником системи національної безпеки.

Розвиток і демократизація системи народної освіти (курс на кардинальні зміни у сфері освіти – проголошення „Основних напрямів реформи загальноосвітньої і професійної школи (1988 р.), впровадження “Закону про мови в УРСР” (1989 р.), “Мова навчання – державна”. Державна програма “Освіта. Україна XXI століття” (1993 р.) – деідеологізація й демократизація навчального процесу, децентралізація управління освітою, забезпечення свободи творчості педагогам-новаторам, диференціація, гуманізація, індивідуалізація навчально-виховного процесу, переорієнтація сфери освіти на пріоритетний розвиток особистості й створення для цього відповідних умов у суспільстві, урізноманітнення системи навчальних закладів, зв'язок освіти з національною історією, культурою і традиціями, поступове приведення у відповідність мови навчання в школах до етнічного складу населення. Зміна системи освіти (класичні середні школи, ліцеї, гімназії, коледжі). Поглиблене вивчення української історії, літератури, географії, народознавства та інших суспільних наук. Зона глибокої кризи: недостатнє фінансування, невідповідність матеріальної бази, загострення кадрової проблеми.

Проведення реформи загальноосвітньої школи, її суть і шляхи реалізації (2000). “Концепція 12-річної середньої загальноосвітньої школи” – 12-річне навчання, акцент на навчанні, процесі самонавчання, самовдосконалення, посилення практичного і виховного спряму-

вання освіти, забезпечення безперервності освіти, зростання значення громадського самоврядування в житті загальноосвітньої школи, посилення виховної та організаторської функцій вчителя, встановлення діалогової форми спілкування з учнями: переходу від авторитарної педагогіки до педагогіки особистісно зорієнтованої, комунікативної, формування мислення учнів засобами мистецтва та уміння відстоювати свою точку зору цивілізованими методами.

Вища і середня спеціальна освіта (скасування вечірньої і скорочення заочної форми навчання): поступовий перехід на триступеневу підготовку – бакалавр, спеціаліст, магістр; державні ВНЗ і заклади з іншими формами власності; автономність ВНЗ, бюджетна і платна форми навчання.

Відновлення діяльності Києво-Могилянської та Острозької академій, відкриття нових ВНЗ – Національної академії управління (Київ), Академії фінансистів (Донецьк), Дипломатичної академії (Київ), Міжрегіональної академії управління персоналом та нових університетів. Акредітація вузів, перехід на українську мову викладання.

Потенційні можливості української науки як складової духовної культури та форми суспільної свідомості. Науковий комплекс України (понад 1300 різноманітних установ, науково-дослідних інститутів, ВНЗ, архівів, музеїв, НАН України – понад 80 наукових установ: 5 регіональних центрів і Кримське відділення (загальна чисельність наукових кадрів майже 300 тис. осіб, з яких понад 9 тис. докторів і 78 тис. кандидатів наук. Провідний науковий центр – Національна академія наук України (1994 р.) та її нові суспільствознавчі наукові інститути (Інститут української археографії ім. М.Грушевського (філії – Дніпропетровськ, Львів), Інститут української мови, Інститут сходознавства ім. А.Кримського, Інститут світової економіки і міжнародних відносин, Інститут соціологічних досліджень, Інститут народознавства ім. І.Крип'якевича та ін.). Відкриття при Київському університеті ім. Т.Шевченка навчального і наукового закладу – Інституту українознавства.

Активне співробітництво між зарубіжними та українськими науковими центрами. Зміни в системі планування, фінансування, в кадровій політиці наукових установ (чотириохкратне зниження витрат на науку у внутрішньому валовому продукті протягом 1994-1999 рр. – падіння рівня наукоємності валового внутрішнього продукту (понад 90% технологічних розробок не впроваджуються у виробництво, низька віддача наукової роботи). Орієнтація на прикладні розробки – падіння престижу фундаментальних досліджень. Низький рівень фінансування – труднощі в матеріально-технічному й кадровому забезпе-

ченні науки. Закордонна та галузева міграція дипломованих спеціалістів, комерційна діяльність.

Посилення інтересу до дослідження проблем економіки, права, історії України, історії української культури, релігії та ін. Збільшення кількості наукових публікацій, захисту наукових досліджень, отримання наукових ступенів. Покращення співробітництва з науковцями української діаспори істориками В.Гаврилишиним, О.Пріцаком, Т.Гунчаком, Б.Кравченко, Л.Винаром та ін. Початок роботи з підготовки фундаментальних праць з історії українського народу, культури, літератури. Видання наукового доробку вчених діаспори – О.Субтельного, О.Пріцака, В.Січинського, Н.Полонської-Василенко, Д.Донцова та ін.

Новітні суперечливі процеси у сфері літератури й мистецтва. Життєздатність і перспектива вітчизняної літератури: звільнення від догм комуністичної ідеології, переоцінка суспільних ідеалів, історичних подій, активізація публіцистики. Високий громадянський пафос творчості О.Гончара, І.Драча, Д.Павличка, П.Мовчана, В.Яворівського, І.Дзюби, Р.Лубківського, Р.Іванчука, О.Сизоненка, О.Мусієнка, Ю.Щербака, П.Осадчука та ін.

Відтворення історичної пам'яті та повернення забутих імен діячів культури і мистецтва, Спілка письменників України та її друковані органи (“Літературна газета”, рубрика “Сторінки призабутої спадщини”, твори Б.Лепкого, Г.Чупринки, М.Зерова, М.Куліша, В.Винниченка, М.Драй-Хмари, П.Савченка, Г.Михайличенка, В.Симоненка, В.Стуса, І.Світличного, Є.Сверстюка та ін.; Тижневик “Україна” – мистецтвознавчі розвідки про твори М.Бойчука та його учнів (школа М.Бойчука), висвітлення творчості замовчуваних за часів застою художників Н.Онацького, О.Заливахи, І.Марчука, А.Антонюка, Ф.Гуменюка; щоквартальний журнал “Пам'ятки України” – бібліографічні матеріали про незаслужено забутих українських краєзнавців, проблемні статті істориків М.Брайчевського, Я.Дашкевича, Я.Ісаєвича, Ф.Шевченка; Часопис “Жовтень” (“Дзвін”, 1990) – публікація тритомної праці Д.Яворницького “Історія запорозьких козаків” (1988 р.), твори письменників української діаспори Є.Маланюка, Т.Осьмачки, І.Багряного, І.Салічука, І.Костюка, поетів-борців – О.Теліги, О.Ольжича (Кандиби); Часопис “Київ” – публікація споминів М.Грушевського; аналогічні публікації творів, біографічні дослідження в журналах “Березіль” (“Прапор” до 1991 р.), “Дніпро”, “Всесвіт”, академічних журналах “Слово і час” („Радянське літературознавство” до 1990 р.), “Український історичний журнал”, “Народна творчість і етнографія”.

Публікація багатотомної праці історика М.Грушевського “Історія України-Русі” (9 томів в 11 книгах), поезії Ліни Костенко, поеми І.Драча “Чорнобильська мадонна”, документальної повісті Ю.Щербака “Чорнобиль”, публіцистики І.Дзюби, творів В.Шевчука, Є.Гуцала, М.Вінграновського, В.Дрозда, Р.Федоріва, Р.Іваничука, М.Руденка та ін.

Оновлення складу комітету присудження державних премій ім. Т.Шевченка (1992 р. – голова О.Гончар). *Перші лауреати Шевченківської премії незалежної України*. (Б.Антипенко-Давидович, в’язень сталінських таборів (посмертно), І.Багряний, видатний письменник-емігрант, автор першого у світі широкомасштабного роману про злочини тоталітаризму “Сад Гетсиманський” (посмертно), дисиденти І.Камінець, Т.Мельничук, П.Мовчан, Р.Лубківський, публіцист С.Колесник, літературознавець М.Жулинський та ін.).

Історична й органічна цілісність, спадковість традицій і новаторське спрямування сучасного образотворчого мистецтва України. Активна виставкова діяльність майстрів живопису і графіки (С.Поярков, А.Блудов, П.Бевза, В.Шерешевський, С.Лопухова, Е.Бельський, В.Шкарупа, С.Принь, А.Гідора, В.Макеєв, Т.Свірелі, Б.Єгізарян, В.Куць, І.Горін, Н.Яковчук, С.Савченко, О.Малих та ін.).

Класик сучасного українського живопису, зачинатель оригінального стилю “пльонганізму” Іван Марчук. “Стояло сонце у zenіті”. Ілюстративна графіка та поліжанрова філософія Сергія Пояркова (“Підкорення землі”). Олег Пінчук – найвідоміший український скульптор сучасності. Активна творча діяльність скульпторів О.Денисенка, Р.Романишина, О.Дергачова, Н.Дерев’янка, Є.Дерев’янка, Б.Бистрова, В.Микитенко, О.Кузьміна, О.Смірнова, О.Сухоліт.

Митці декоративно-прикладного мистецтва: А.Бокотей, В.Гінзбург, О.Шевченко, р.Петрук, І.Тарнавський (техніка скла і вітража); Б.Данілов, Л.Богінський, З.Берега, І.Берега, Н.Ісупова, Н.Козак, С.Козак (кераміка); Л.Жоголь, Г.Забелита, Г.Грищенко, Т.Місковець, О.Мороз, М.Кірницька, Н.Максимова, Н.Шимін, В.Хоменко, О.Потієвська (текстиль); О.Федоров, Є. Заварзін, Г.Корнієнко, С.Вольський (товелірний дизайн).

Творчість і активна організаторська діяльність майстра живопису, графіки й кераміки В.Шкарупи. Творча діяльність сучасних представників Харківської, Одеської, Закарпатської, Кримської, Київської, Чернівецької, Львівської регіональних художніх шкіл.

Театральне мистецтво. Національні театральні групи і колективи (провідні драматичні театри України: Київський – ім. І.Франка, Львівський – ім. Заньковецької) – скасування цензурних обмежень, включення українського репертуару до постанов. Новаторська діяль-

ність режисерів Р.Віктока, І.Бориса, С.Данченка, С.Мойсеева, В.Петрова та ін. Світове визнання режисера – новатора р.Віктока за створення театральної естетики ХХ ст. Проведення міжнародних конкурсів (Львівський театр опери і балету – конкурс співаків ім. Соломії Крушельницької). Прем'єри балетів “Вікінги” – видатного сучасного українського композитора Є.Станковича, “Жар-птиця” – класика музичної ери ХХ ст., українця за походженням І.Стравинського.

Стан українського кіномистецтва на зламі століть. Скорочення виробництва фільмів у 20 разів, чисельності кіноустановок – удвічі, кіноглядачів – утричі. Підготовка режисерів і сценаристів. Створення українських фільмів (“Лебедине озеро. Зона”, режисери С.Параджанов та Ю.Ілленко, нагорода кінофестивалю в Каннах 1990 р.; “Голод-33”, режисер О.Янчук). Висока оцінка на кінофестивалях у Каннах, Роттердамі, Берліні фільмів “Приятель небіжчика” В.Криштофовича, “Фучжоу” Ю.Ілленка, “Астенічний синдром” К.Муратової, “Голос трави” Н.Могузки. Документальна короткометражна стрічка “Подорожні” режисера Ігоря Стрембицького, сценарій Наталки Корнійчук – “Золота пальмова гілка” Канського фестивалю (травень 2005 р.).

Створення науково-популярних та анімаційних фільмів (“Танго смерті” – О.Муравйов, “Кому вгору – кому вниз” – С.Клименко, “Козаки йдуть” – С.Омельчук, “Ізгой” – В.Савельєва). 1991р – Перший Всеукраїнський кінофестиваль присвячений пам'яті І.Миколайчука (1991 р. Головний приз – фільм “Голод-33”, реж. О.Янчук, кіностудія ім. О.Довженка, висока оцінка фільму “Українці: Віра” реж. В.Шматола (Київнаукфільм), анімаційного фільму “Страшна помста” – реж. М.Титов, худ. Н.Гузь. Створення багатосерійних фільмів за творами класиків української літератури (“Сад Гетсиманський” І.Багряного, “Пастка” І.Франка, “Царівна” О.Кобилянської, “Роксолана” П.Загребельного).

Міжнародне визнання мистецтва українських кінематографістів (фільм “Ізгой” – Гран-при 36 кінофестивалю в Сан-Ремо. Кінострічки “Кордон на замку” – реж. С.Лисенко, “Хроніка повстання у Варшавському гетто” – реж. І.Дулевська, “Портрет, пейзаж, натюрморт” – реж. С.Бусовський, “Спілка одноногих” реж. О.Столяров) – 4 премії з 10 на кінофестивалі в угорському місті Дьордь, 1994 р. (репрезентовано понад 100 фільмів з країн Східної Європи, США, Японії, Австрії). Створення асоціації молодих кінематографістів України (АМКУ).

1991 р. – створення державного фонду Української кінематографії.

1994 р. – присвоєння статусу національної кіностудії ім. О.Довженка.

Музична культура. Розвиток сучасної української пісні. Пісенні фестивалі – “Червона рута”, “Пісенний вернісаж”, “Таврійські ігри”, “Мелодія”, “Тарас Бульба”, “Золоті трембіти”, рок-фестивалі “Рок-діалог”, “Оберіг”. Майстри естрадного співу – О.Білозір, В.Білоножка, С.Ротару, Р.Кириченко, В.Зінкевич, А.Кудлай, П.Зібров, Т.Повалій, р.Лижичко (Руслана), Л.Сандулеса, М.Бурмака, Т.Петриченко, І.Білик, Н.Могилевська, О.Пономарьов, В.Павлик, А.Лорак та ін. Лауреат “Червоної рuti” – кобзар В.Жданкін. Переможець пісенного конкурсу “Євробачення-2004” – Руслана Лижичко.

Популярні ансамблі та рок-гурти “Океан Ельзи”, “ВВ”, “Скрябін”, “Тайдамаки”, “Млин”, “Заграва”, “Кому вниз”, “Брати Гадюкіни”, “Грін Греї” та ін.

Відомі українські композитори сучасності – Є.Станкович, О.Білаш, І.Карабиць, О.Морозов, А.Горчинський, А.Мозговий, І.Білик.

Музичні заходи – Всеукраїнський огляд народної творчості (1999), фестиваль української народної творчості “Берегиня”, традиційні фестивалі сучасної естрадної пісні, “Музичні прем’єри сезону” (Київ), “Харківські асамблеї”, “Оксамитові сезони” (Крим). Конкурси молодих виконавців (оперного мистецтва ім. С.Крушельницької; виконавської майстерності – міжнародний конкурс ім. В.Горовіца (Київ), ім. С.Людкевича (Львів), ім. О.Січинського (Івано-Франківськ), дитячий конкурс “Крок до зірок” (кер. проекту М.Поплавський), концерти солістів М.Стефанюк, Р.Кириченко, В.Зінкевича, В.Білоножка, П.Зіброва, О.Пономарьова. Висока виконавська майстерність національного ансамблю танцю ім. П.Вірьського (кер. Я.Вантух), Національного хору ім. Г.Верьовки, Волинського народного хору, Буковинського гуцульського ансамблю пісні і танцю та ін.

Українське книгодрукування, преса та інші засоби масової інформації (поява неформальних газет: Львів – “Поступ”, “Віче”, “Просвіта” (1989 р.), “Народна газета” (газета Руху), часопис “За вільну Україну” Львівської обласної ради (1990 р.), “Літературна Україна”, “Молода Галичина” (1990 р.); журналів “Поріг” (Кіровоград), “Борисфен” (Дніпропетровськ), “Тернопіль” (Тернопіль) та ін.; Харків – “Збірник Харківського історико-філологічного товариства”, журнал “Чумацький шлях”, Львів – “Записки НТШ”; поява періодики різних товариств, громадських об’єднань і партій: “Золоті ворота” товариства “Україна”, “Державність” Української республіканської партії, “Демократ” Демократичної партії України, “Час” Народного руху України та ін. Створення нових видавництв різних форм власності. Вихід наукових видань в академічних інститутах. Поява в Україні військової періодичної

преси “Народна армія” Міністерства оборони, “Флот України” Військово-Морського флоту, “Військо України” тощо.

Налагодження функціонування телебачення. Реструктуризація. Поява комерційних телестудій в обласних центрах. *Швидкі зміни в українському радіо* – професіоналізм, національне спрямування.

Співробітництво України з іншими країнами з гуманітарних питань у різних галузях науки і культури. Встановлення незалежності – нові можливості співробітництва з українською діаспорою щодо відродження духовних скарбів, розвитку науки і культури, вирішення нагальних питань. *ЮНЕСКО* (Україна, 1954 р.) як головна організація здійснення культурних зв'язків між материнською Україною і діаспорою. Відзначення ювілеїв: 1500-річчя Києва, видатних діячів культури Т.Шевченка, І.Франка, М.Коцюбинського, М.Леонтовича, С.Крушельницької.

Зв'язки зі східною та західною українською діаспорою. Західна діаспора – країни Західної Європи, Латинської Америки, Австралії (більш як 5 млн. українців). Східна діаспора – республіки колишнього Радянського Союзу – 7 млн. українців). *Розширення культурних зв'язків із західною діаспорою.* “Пізнання культури, витвореної українською діаспорою, ... освоєння і введення кращих здобутків культури українців за кордоном у материкову систему національної культури”. *Конкретні результати на шляху єднання і консолідації національних сил* – створення міжнародної асоціації з питань вивчення української культури, проведення під егідою АН УРСР Першого конгресу міжнародної асоціації українців (1990 р.); Першого Конгресу українців східної діаспори (22-23 січня 1992 р.); Всесвітнього конгресу українців (21-24 серпня 1992 р.); Другого конгресу міжнародної асоціації українців (20-25 серпня 1996 р.); 2001 р., 2006 р.

Допомога діаспори в формуванні сучасного образу України як європейської держави. Участь у проведенні декад, тижнів і днів української культури в зарубіжних країнах, організація концертних і театральних взаємообмінів, виставок, кінофестивалів.

Наукові центри і науковий доробок вчених діаспори з дослідження українознавства і народознавства – Наукове товариство ім. Шевченка (Канада, Торонто), Центр українознавчих студій при Гарвардському університеті, Український вільний університет (Німеччина, Мюнхен), Європейський відділ Наукового товариства ім. Шевченка і Головна редакція енциклопедії українознавства (Франція, Марсель), Наукове товариство ім. Шевченка (Австралія), Українська вільна академія наук (Канада, Вінніпег). Створення українознавчого дослідження “Енциклопедія України”, документального фільму про трагедію

голодомору 1932-1933 рр. Вчені Б.Кравченко, О.Пріцак, художник А.Антонюк, Я.Гніздовський, І.Марчук, музикант В.Колесник.

Допомога в осягненні рідної літератури. Перевидання окремими книжками або друкування в журналах творів українських письменників в еміграції, запрошення до Києва як викладачів, нагородження преміями (Б.Рубчак, А.Палій – премія ім. П.Тичини за поезію, Г.Кошелівець – премія “Благовіст”, О.Зуєвський – ім. Г.Сковороди, Г.Кочуровський – ім. М.Рильського, Д.Нитченко – ім. Лесі Українки). Обмін друкованою літературою. Знайомство з поезією Ю.Дарагана, Є.Маланюка, О.Ольжича, Ю.Клена (О.Бургардт), О.Теліги, О.Стефановича, І.Пряльського, І.Колос, Б.Бойчук, М. і Ю.Тарнавські. Об’єднання українських письменників в еміграції “Слово” (1954 р., Нью-Йорк, кер. Г.Костюк). Інформування громадськості про українську літературу – показчик англomовних матеріалів з української літератури у двох частинах М.Тарнавської, української поетеси і бібліографа із Канади. Поглиблення міжлітературних взаємин – наукова серія “Українські дослідження Оттавського університету”, бібліографічне дослідження канадського бібліографіста-україніста О.Пясецької про англійські й французькі переклади творів української літератури (в усьому світі), історико-літературні огляди, критичні публікації, присвячені окремим українським письменникам та українській літературі в цілому. Знайомство з літературним доробком українців у Канаді. Я.Славутич “Антонована бібліографія української літератури в Канаді”.

Книгообмін. 70 тис. замовлень закордонних організацій на видання художньої і наукової літератури. Більш як 4 млн. книг з України у 100 країн світу. 60 країн світу здійснює книгообмін з бібліотекою ім. Вернадського. Переклад авторів зарубіжних країн з 48 мов в Україні.

Мистецькі зв’язки України із зарубіжними країнами. В країнах світу проживає понад 200 митців українського походження різного віку і різних напрямів. Відомі українські художники західної діаспори – Василь та Федір Кричевські, В.Панчак, М.Мирош, Д.Россолович, М.Мороз. Іконописці – П.Холодний, В.Городинський, М.Дмитренко. Скульптори – С.Литвиненко, М.Черешньовський, Лео Мол (Моложанін), О.Архипенко. Архітектори – Ю.Кодак, Ю.Ястремський. Творчі об’єднання “Об’єднання митців-українців в Америці” (центр Нью-Йорк), “Спілка українських образотворчих митців” (центр Торонто). Прагнення поєднання у спільній праці з відродження духовних скарбів українського народу, спростування думки про “провінційність” українського мистецтва. Організація показів: “Світова виставка українських митців” (Торонто, 1982), ретроспективна виставка робіт відомого українського художника, книжкового графіка М.Левицького (Торонто,

Вінніпег, 1985). Виставки провідних українських художників зарубіжжя: Я.Гніздовського, В.Цимбал, Р.Логуша, В.Фаркавець, А.Лисак, О.Лада, О.Теліжин, В.Юрчук, І.Кейван, І.Осадчої, Х.Микитюк, О.Маришук-Кендл. Відкриття картинної галереї в Парижі (1989 р.) Я.Генник. Організація виставки “Художники України”. Встановлення премії “Друзі Осіннього салону” (1988 р. – вихованець Київського художнього інституту О.Чепик).

Міжнародні культурні зв'язки (угоди про культурну співпрацю). “Українське товариство дружби і культурних зв'язків із зарубіжними країнами” – контакти з 900 громадськими організаціями, 300 відомими громадськими діячами із 102 країн світу; Товариство культурних зв'язків з українцями за кордоном “Україна” – співпраця з 50 організаціями зарубіжних українців, країн Європи, США, Канади, Латинської Америки, Австралії; понад 200 українських творчих колективів побувало за кордоном за роки незалежності).

Зміна державної політики щодо релігії і церкви (зняття заборон на релігійне життя, забезпечення державою реальних гарантій свободи совісті, загострення суспільних проблем, часткова втрата ідеологічних орієнтирів та цінностей, пошуки духовної опори, повернення до споконвічних духовних цінностей). “Релігійний ренесанс” (виникнення значної кількості релігійних общин, реставрація та відновлення функціонування давніх, спорудження нових храмів, збільшення набору до духовних закладів освіти).

Сучасні проблеми в духовній культурі: поліконфесійність, розкол православ'я. 3 конфесії. Українська православна церква Московського патріархату – УПЦ-МП, 8,5 тис. громадян, Українська православна церква Київського патріархату (УПЦ-КП), 2,5 тис. громадян. Українська Автокефальна православна церква – УПАЦ, приблизно 1 тис. громадян. Конфесійна роз'єднаність, внутрішні конфлікти, політизація релігійної сфери, територіальна нерівномірність поширення релігій, швидке збільшення релігійних громад, відродження та діяльність церков національних меншин, поява значної кількості нетрадиційних культів.

Деструктивні тенденції в культурній сфері (маргіналізація культури, скорочення мережі установ культури, недосконале законодавство, обмежене фінансування, комерціалізація культурної сфери, прогресуюча культурна деградація населення).

Позитивні тенденції. Прагнення вищих державних діячів та української громадськості показати цікавий для світу й громадян України образ української цивілізації як явища світового рівня.

“Протягом століть бездержавності саме рідна культура врятувала український народ від асиміляції, духовного поневолення і занепаду. У давні й недавні часи, а надто в теперішню добу, Україна стала знаною і шанованою у світі не в останню чергу завдяки своїм культурно-мистецьким досягненням” (Л.Кучма. *Доповідь до десятиріччя незалежності України*).

“Із Софійського майдану звертаюся до тебе, Український народ, зі словом пошани та гідності.

У нас за плечима тяжка, але велика історія – історія великої європейської нації. Велику історію творить великий народ. Але тільки той народ стає великим, який сприймає свою національну і державну дорогу, як перемогу.

Український народ повинен вчитися на своїх перемогах.

У наших перемогах є дух і залізо. Хотин. Жовті Води. Конотоп. Маківка. І Курська дуга. І битва за Київ. Бої проти фашизму і бої за незалежність у час Другої світової війни. У наших перемогах – тисячолітня традиція: від Володимира Великого та Ярослава Мудрого до Богдана Хмельницького, Пилипа Орлика, Тараса Шевченка й Івана Франка.

Суспільство, яке у буденності забуває і не розуміє власних перемог, не може мати майбутнього”. (В.Ющенко. *Промова з нагоди 15-ї річниці незалежності України*).

РОЗДІЛ 18. КУЛЬТУРА РІДНОГО КРАЮ

Історико-географічна характеристика краю (опис території, етапи освоєння).

Найдавніше населення на землях Миколаївщини та його культура. (Житло, посуд, заняття). Пам’ятки трипільської культури (IV–III тис. до н.е.) на території області – с. Краснецьке, Конецьполь, Константинівка. Ямна (сер. III тис. до н.е.), катакомбна (інгульська – поч. III – поч. II тис. до н.е.), багатоваликової кераміки та сабатинівська культура.

Кімерійські поселення (с. Висунськ Березнегуватського, Камєнівка Єланецького, Капшєрівка Новоодеського районів).

Скіфські та сарматські племена на території області, пам’ятки їх матеріальної і духовної культури. Грецька цивілізація в краї – Борисфєніда, Ольвія.

Кочівні та слов’янські племена на території Миколаївщини у III–IX ст. (черняхівська культура, анти, гуни, готи, авари, хозари, болгар-

ри). Слов'янські та кочові племена Північного Причорномор'я у IX-XII ст. (уличі, тівєрці, печеніги, половці, кипчаки, кумани).

Господарське і культурне піднесення краю в складі Великого князівства Литовського (середина XIV – середина XV ст., Вітовка, Соколець, Дашів).

Людність краю у другій половині XV – сер. XVII ст. (кримські татари, ногайці, козаки).

Територія краю у першій половині XVIII ст. Центр воєнних дій 1735-1739 рр. Спустошення. Історичні передумови заселення і розвитку. Гайдамаччина та Коліївщина на Миколаївщині, російсько-турецька війна 1768-1774 рр. Кучук-Кайнарджийський російсько-турецький мирний договір і його значення для історичного розвитку краю. Нова хвиля освоєння південних степів ("План про роздачу в Новоросійській губернії земель до їх заселення" 1764 р. Право на одержання землі "будь-якого звання людям": і заселення її протягом трьох років за свій рахунок). Повне приєднання території до складу Росії (1791 р. – Яський російсько-турецький мирний договір).

Господарське життя як культурне буття (тваринництво, землеробство, бджільництво, рибальство). Землеробська культура (плуги, рала, борони, коси, молотьба кіньми. Зернові культури – пшениця, жито, просо, овес, ячмінь, гречка).

Культурний розвиток краю у кінці XVIII ст. Колонізація краю. Нові поселення і поселенці (втікачі-кріпаки, кріпаки-переселенці, державні селяни, нащадки запорожців, бузькі козаки, адміралтейські селяни, згодом іноземні колоністи). Перехрестя культур.

Нові міста (Ольвіополь – 1781 р., Миколаїв – 1789 р., Вознесенськ – 1795 р.). Початок промислового освоєння – заснування міста Миколаєва ("Именовать – Николаевым" – 27 серпня 1789 р.), Т.О.Потьомкін, М.Л.Фалєєв. Містобудування. Інженери та архітектори І.С.Старов, І.І.Князєв, Ф.П. Де Волян, М.І.Портарій, П.В.Неєлов та ін. Полотно художників Ф.Я.Алексєєва, П.П. Свіньїна – перші графічні пам'ятки Миколаєва.

Особливості містобудування: адміністративні та житлові будинки привілейованих станів (червона цегла, черепашник, філігранна обробка, вишуканий орнамент, кам'яний тротуар (1818 р.). Суспільне та господарське життя Миколаєва в топографії міста (вулиці Адміральська, Набережна, Велика Морська, Севастопольська, Наваринська, Садова, Слобідська, Військова, Плотницька, Конотопська та ін.). Видатні кораблебудівники Миколаївської верфі – І.С.Дмитрієв, О.С.Акимов, М.І.Чернявський. Видатні пам'ятки архітектури – ансамбль „Будинок флагманів та офіцерів; морська бібліотека” (1827 р.). Морський шпи-

таль. Діяльність лікаря-епідеміолога Д.М.Самойловича. Започаткування типографії, видавець С.І.Селівановський.

Культура сільськогосподарського виробництва (озима і ярова пшениця, жито, ячмінь, просо, овес, горох, квасоля, картопля, овочі, кавуни, дині, садівництво). Фахова діяльність М.Г.Ліванова (один із засновників сучасної агрономії).

Становлення культурного життя Миколаєва у першій половині XIX ст. Наукова та культурно-освітня діяльність гідрографічного депю: складання карт, проектів кораблів і споруд, створення музею (1803 р.), виставкового павільйону, бібліотеки. Початок наукового дослідження Ольвії. Проведення перших археологічних розкопок (керівник експедиції П.К.Сухтелен – 1801 р.). Державна типографія (1826 р.). Книгодрукування. Відкриття обсерваторії (1827 р.).

Стан освіти. Відкриття початкової школи (1827 р., 25 місць). Літературне життя міста – письменник Л.М.Захар'їн, поет С.С.Бобров.

Перший стаціонарний професійний театр у Миколаєві (1840 р. – 700 місць). Участь М.С.Щепкіна та К.Т.Соленика в становленні професійного театру міста (п'єси М.В.Гоголя “Ревізор”, І.П. Котляревського “Наталка Полтавка”, “Москаль-чарівник”).

Миколаїв у біографії та творчості В.Г.Белінського, В.А.Жуковського, О.С.Пушкіна, В.І.Далія.

Культура Миколаївщини у другій половині XIX ст. Стан і структура освіти (1855 р. – 15 шкіл, 1864 р. – відкриття у волостях однокласних шкіл, 20 середніх закладів. Миколаїв – фельдшерська школа, реальне училище, морські класи, залізничне, технічне училища. Вознесенськ – гімназія, Новий Буг – вчительська семінарія). Підвищення грамотності населення (25–45%).

Наукові спостереження Миколаївської обсерваторії. Дослідження Чорного моря С.О.Макарова і В.І.Зарудного, ракетодинаміки – К.І.Константинова. Краєзнавче дослідження І.М.Ге (“Історичний нарис столітнього існування міста”). Професійні об'єднання лікарів та інженерів (Товариство морських лікарів – 1867 р., відділення Російського технічного товариства – 1869 р.).

Літературно-мистецьке життя Миколаєва. Фольклорні зібрання Софії Тобілевич, Миколи Аркаса. Шевченківські свята. М.А.Римський-Корсаков, О.М.Горький, В.М.Гаршин в культурному житті міста. Новий стаціонарний професійний театр (1881 р. – 900 місць). М.П.Мусоргський, Ф.І.Шаляпін, Л.В.Собінов, П.М.Орленев, М.Заньковецька та ін.

Театр Корифеїв на Миколаївщині. М.Садовський, М.Садовська-Барілотті, П.Саксаганський, М.Старицький. Кращі здобутки українсь-

кої драматургії на сценах Миколаєва (“Сватання на Гончарівці”, “Наталка Полтавка”, “Дай серцю волю, заведе в неволю”, “Глитай, або ж Павук”, “Шельменко-денщик”, “Доки сонце зійде, роса очі виїсть”). Опера С.Гулака-Артемовського “Запорожець за Дунаєм”, оперета Олександрова “За Німан їду”. Кінематограф (1896 р.). Розвиток живописної майстерності В.Д.Поленова, Р.С.Судковського, С.Ф.Чуприненка. Періодичні видання – газета “Южная Россия”, часопис “Морское обозрение”.

Культурно-спортивні заклади та спортивне життя міста (міський яхт-клуб – 1887 р.), перша школа плавання, шахове товариство – 1893 р.; футбольні команди “Зебра”, “Діагор”, змагання на байдарках.

Культура краю на початку ХХ ст. Стан освіти, бібліотечної справи, охорона здоров’я. Зростання кількості навчальних закладів (1914-1915 рр. – 806 загальноосвітніх шкіл, з них 465 – початкових. Миколаїв – 95 навчальних закладів, з них 3 гімназії, реальне, комерційне, технічні училища). Відкриття учительського інституту (1913 р.) Розвиток бібліотечної справи на Миколаївщині (96 бібліотек). Відкриття історико-археологічного та художнього музеїв (картини В.Верещагіна). Роль І.Ю.Рєпіна у створенні музею. Медична допомога населенню (1913 р. – 39 лікарень на 1493 ліжка).

Наука. Початок планомірних систематичних розкопок Ольвії (1901 р.). Б.В.Фармаковський. Внесок видатного українського вченого, композитора і громадського діяча М.М.Аркаса у духовну спадщину українського народу (1852-1909 рр. – “Історія України-Русі”; 1908 р. – опера “Катерина”). В.В.Рюмін – педагог, вчений, пропагандист науки (роки життя в Миколаєві – 1891-1937; 30 книг, в т.ч. навчальних посібників з механіки, фізики, математики, редакція часописів “Физик-любитель”, “Электричество и жизнь”, популяризатор ідей К.Е.Цюлковського, белетристичне оповідання “Рассказы старого турка”).

Театральне життя. Гастролі Московського Малого театру, Італійської опери, театру ім. В.В.Маяковського (1914 р.).

Містобудівництво. Спорудження в стилі неокласицизму триповерхового будинку міської управи (1909-1910 рр. – архітектор Е.А.Штукенберг), водонапірної башти В.Г.Шухова (1907 р.), будинку Санкт-Петербурзького банку (1913 р.), пуск електричного трамвая (1914 р.).

Подальший розвиток освіти і культурного життя населення (1919 р. – створення курсів учителів, відкриття шкіл, гуртків лікнепу. 1920 р. – Миколаївський губернський відділ народної освіти). Впровадження шкільної реформи (концепція єдиної трудової школи, вдосконалення шкільних програм, будівництво приміщень, підготовка вчителів, видавництво підручників, відкриття будинків-інтернатів – 20).

Перебудова системи охорони здоров'я і освіти. (1925 р. – 21 лікарня, 77 аптек). Боротьба з ліквідацією неписьменності (до 1925 р. – 35 тис. осіб оволоділо грамотою. 842 – трудові школи, понад 60 тис. дітей. Миколаїв, 1923-1924 н.р. – 36 шкіл, з них 19 – з російською, 7 – українською, 2 – польською, 6 – російсько-українською, 1 – вірменською мовами навчання). Національні школи в сільській місцевості (250 – з українською, 37 – російською, 29 – німецькою, 7 – єврейською мовами навчання). Журнал для вчителів і батьків „Життя і школа”, підготовка спеціалістів з вищою освітою (Миколаївський інститут народної освіти, кораблебудівний інститут (1920)).

Діяльність культурно-освітніх закладів (робітничі клуби, сільбуду – 50, хати-читальні – 140, бібліотеки – 119, гуртки художньої самодіяльності). Відкриття першого радянського театру – 1920 р., Державного російського драматичного театру – 1921 р. Музичний, хоролий колективи, симфонічний оркестр. Музеї – революції, художній, історико-археологічний, акваріум-зоосад.

Пролетарська преса (газети “Красный Николаев”, “Червоний плугатар”, “Незалежний селянин”, часопис “Бурав”).

Культурне життя в 20-30-х роках. 1930-1932 рр. – запровадження обов'язкової початкової освіти в сільській місцевості, семирічної – в містах. 753 школи, 137 тисяч дітей. Вища освіта – 2 вузи (1935 р. – кораблебудівний інститут), середня професійна – 14 закладів, школи ФЗН – 12, ремісничі училища – 6. Культурно-освітні заклади (театрів – 3, філармонія, клубів та будинків культури – 917, масових бібліотек – 900, радіофікація, стаціонарних установок – 214, з них 172 – звукові), оборонно-спортивні товариства. Літературні збірки Павла Ходченка (1880-1967 рр.). Поетично-прозова спадщина С.Д. Черкасенка (1876-1940 рр.).

Культурний розвиток краю у новоянні роки. Зростання кількості культосвітніх установ у Миколаєві (нових шкіл – 10, дитячих садків і ясел – 43). Діяльність закладів культури (телецентр, кінотеатри – 2, обласна бібліотека).

Нові архітектурні рішення (ансамбль площі ім. Леніна, будівництво обкому партії, залізничного вокзалу, управління заводу ім. 61 Комунара, Палацу культури будівельників, готелю “Україна”, широкоформатного кінотеатру “Родина” та ін.).

Культурний розвиток Миколаївщини у другій половині 60-х – першій половині 80-х років.

Перехід до середньої освіти, збільшення кількості спеціалістів з вищою та середньою освітою, підготовка у вузах Миколаївщини кораблебудівників, інженерів холодильних установок та агрегатів (Первомайськ), будівельників, учителів, культосвітніх працівників.

Створення обласного відділення Спілки письменників (1974 р.). Микола Вінграновський, Іван Григурко (1942-1982 рр.).

Містобудівництво. Архітектурний комплекс – дитяче містечко “Казка”, палац спорту “Надія”. Внесок закладів культури в естетичне виховання населення (театри, філармонія, музичне училище, музичні (72) та художня школи). Аматорський рух (125 тис. учасників, 8 тисяч гуртків художньої самодіяльності. Державні та громадські музеї).

Спортивні досягнення: 15 майстрів спорту міжнародного класу, 264 – майстри спорту СРСР, 1980 р. – олімпійський чемпіон з кінного спорту, капітан збірної команди кіннотників СРСР В.О. Погановський. Срібний призер Олімпійських ігор 1980 р., майстер міжнародного класу з греблі Г.М.Пустовіт.

Культура краю в період незалежності. Стан і структура освіти (1992 р. – введення в дію 7 загальноосвітніх шкіл, 6 дитячих садків, початок реалізації програми “Про мови в Україні”, поступовий перехід шкіл на українську мову навчання). Створення нових вищих і середніх навчальних закладів. Посилення інтересу до дослідження проблем історії України, економіки, права, релігії. Збільшення кількості вчених-викладачів з науковими ступенями доктора, кандидата наук. Присвоєння почесних звань вченим, викладачам, акторам, діячам культури. Лауреати Державної премії ім. Т.Шевченка: керівнику жіночої хорової капели С.Г.Фоміних, поету, журналісту Д.Креміню та ін. Запровадження нових традицій шанування: культурологічної премії ім. Аркаса, почесного знака “Городянин року” (1996 р.), почесних звань „Городянин року” і “Людина року” (1998 р.). Творчий доробок миколаївських поетів Д.Кременя, В.Бойченка, К.Голубкової, В.Качуріна.

Збагачення духовного життя (1992 р. – заснування Миколаївської єпархії Української православної церкви, утворення єпархіального управління Української православної церкви – Київського патріархату). Будівництво каплиць, початок будівництва нового храму. Діяльність обласної і міських бібліотек для дітей і дорослих.

Театральні колективи міста. Клубні заклади, будинки культури. Реконструкція кінозалів. Створення нових розважально-відпочивальних комплексів (“Планета дітей”, “Сіті-центр”).

Виставкова діяльність миколаївських художників, скульпторів. Спортивні звершення. Будівництво та реконструкція спортивного басейну “Водолій” і комплексу “Зоря”. Спортивні досягнення земляків на Олімпійських іграх 1996, 2000, 2004 рр. та міжнародних змаганнях.

Діяльність товариства української мови “Просвіта”, створення нових громадських культурних об’єднань. Міжнародні культурні зв’язки.